

**LISTY
GENEALOGICKÉ A HERALDICKE
SPOLEČNOSTI V PRAZE**

**ACTA
GENEALOGICA AC HERALDICA**

4. ŘADA

DŮLEŽITÉ UPOZORNĚNÍ

GH-Listy jsme doposud řídili hlavně hlediskem, dávat našim členům co možná nejvíce objemu článku a zpráv s takovým finančním nákladem, na co jsme stačili svými příjmy z členských příspěvků, jak je vidět v našich každoročních bilančních uzávěrkách. V nich navíc není vidět ebýtavá bezplatná výpomoc některých členů, která je ovšem penězi nevyčíslitelná. Tato bezplatná obětavost, bez které by jsme se nebyli mohli obejít, Vám uspořila velké hodnoty.

Tak v prvých letech GH-Listu to byla navíc i kompletace jednotlivých čísel, po všechna léta pak psaní adres, celá expedice k poštovní přepravě, tvorba indexu k jednotlivým řadám GH-Listu, nehledě k redakční práci s korekturami a střihem stránek.

A k tomu patřilo samozřejmě i co největší využitkování plochy tištěných stránek. Proto byly i velikosti písmen velmi malé. Časem se příjmy z členských příspěvků rozmnožily a tak jsme již na začátku t. r. mohli přistoupit na zvětšená písmenka a tím ovšem se zvětšil i počet potřebných stránek a náklad na tisk. Přírusek nynější velikosti činí zhruba 20 % zvětšení.

Tolik pro informaci našich věkově nejstarších členů, kteří volali po větších písmenách a těm ostatním pak, kteří chtějí co nejhutnější objem sešitu (a chtějí se svými badatelskými výsledky využítovat GH-Listy), že nemůžeme z finančních důvodů dávat větší počet stránek, než jak se zatím děje.

Výbor GHSP

GENEALOGIE MRŠTÍKOVSKÉHO ROKU NA VSI Jan Skutil

Genealogie nejvýraznější moravské kroniky z konce minulého století Rok na vsi (časopisecky od 1899; knižně 1904) bratří Aloise a Viléma Mrštíkových lze být chápána dvojím směrem - vnitřním a vnějším. Po stránce vnitřní budeme prohlížet vlastní vývoj textu, jednotlivých postav, srovnávání literárních předloh a modelů s jednotlivými jednájícími osobami románové kroniky, po vnější stránce si povšimneme vlastních genealogických vazeb mezi postavami, které se v kronice vyskytují a jednájí.

Vnitřní genealogie Roku na vsi se projevuje v textovém vývoji, v tom, jak vyrůstaly jednotlivé práce, črty a povídky z původních náčrtů, konceptů ve verzi sloužící předlohou pro tisk - zde jde o sondáže literárně textověkritické, jimž jsme věnovali pozornost již jinde (např. Vývoj textu dvou odvedeneckých povídek z Roku na vsi. Vlast. roč. okresního archivu Blansko 1972, str. 57 - 71 aj.).

Do vnitřních dějin textu Roku na vsi odehrávajícího se v Divákách v okrese Břeclav pojmenovaných zde Habrůvka však patří i srovnání lidských předloh jednájících postav s jejich literárními tvary a protějšky. Málokteré dílo moravské literatury zobrazuje totiž tak věrně a konkrétně život jednotlivých hrdinů ze vsi podle skutečnosti jako je tomu v Roku na vsi, v němž se jen osudy postav mění svými jmény a některými zvláštnostmi děje. Je známo, že po vydání této románové kroniky byla v Divákách vůči Mrštíkům dostatečně silná averze, jak toto připomíná ve svých Vzpomínkách i Božena Mrštíková, že totiž některé osoby na vesnici měly dojem, že jejich osudy jsou zobrazeny v této románové kronice. Tato skutečnost je sice součástí vnitřní genealogie díla, ale spíše ji lze chápat jako součást vnitřních dějin, vidět v ní parafrázování skutečnosti nebo její zobrazení literární ve smyslu Goethova Dichtung und Wahrheit.

Bylo by lze - což genealogickou obec by jistě enormě zajímalo - zejména občanské rodopisce, udělat analýzu těchto jednotlivých postav z tohoto hlediska a takto zjistit, které současné osoby stály bratřím Mrštíkům předlohou k jejich literárním záměrům. Podklad k tomu bychom našli v autentických záznamech někdejšího diváckého dlouholetého písmáka a kronikáře Viléma Pernikáře, dobrého známého Mrštíkovské rodiny.

Téměř celá vesnice literárně vešla do románové kroniky; setkáváme se v ní téměř s pěti sty hrdiny, z nichž mnozí sice jen kronikou proběhnou co nejletměji, ale přece je o nich v ní alespoň sebemenší zpráva. Zato ústřední hrdinové žijí v kronice celý svůj životní román, ať je to již starosta Filípek nebo nájemce obecní hospody Cyril Rybář či krejčí Studýnka a pod.

Tak starosta obce Filípek v původních rukopisech Mrštíků je zaznamenán jako Viktorin, teprve v pozdějších bylo jeho jméno zaměněno za Filípek. V Divákách skutečně podle V. Pernikáře žil v č. 89 Ambrož Viktorin, který se do Divák přišel ze Šitbořic. Starostou obce byl v l. 1891 až 1895; tedy v době, kdy Rok na vsi vznikl v rukopisech od r. 1893. V Divákách měl pololan a v Šitbořicích čtvrtlan, takže patřil k bohatší vrstvě obce; byl silně orientován ke klerikalismu a zemřel v r. 1924 ve věku 86 let. V kronice je mnoho zmínek o jeho manželce, kterou Mrštíkové nazývají "blá mačcha", neboť si značně obíbila Antoše, syna Filípkova z prvního manželství, který ve skutečnosti se jmenoval Karel, jak na to ukazují i původní rukopisy. Tento byl ve vsi nazýván Satanáš-také jedna z povídek Roku na vsi se takto jmenuje; její literární genezi jsem vyložil ve Vlastivědném věstníku moravském (26, 1974, str. 302 - 306). Tento hoch skutečně se vyvíjel tak, jak jej Mrštíci zobrazili, jeho dcera Karolína Omastová obdržela od svého dědečka, někdejšího starosty Filípka, 7 měřic polí, kdežto její nevlastní sestry, jichž bylo celkem sedm, nedostaly nic. Satanáš-Karel Viktorin zemřel v r. 1906 jako dráb v Martinicích na zauzlení střev. Tyto genealogické souvislosti a další podrobnosti již nejsou v Roku na vsi podány; v něm jsou zobrazeny jen osudy mladého "Antoše-Satanáše".

Druhým výrazným selským typem Roku na vsi je bývalý starosta Kocmánek, jemuž stál za vzor lidský prototyp František Komárek z č. 32, velmi sebevědomý člověk, furiant a vynikající hospodář, který o své rodině tvrdil, že "brány pekelné ji nepřemohou". Podle svědectví současníků jej držely na nohou jakési peníze získané zvláštním způsobem; měl v rukou i obecní peníze, obecní účty, který prý nebyly vždy v pořádku. Byl rovněž výběřčím robotního výkupu po r. 1850. V kronice Roku na vsi jsou zobrazeny i osudy jeho čtyř synů - ti se skutečně předčasně odstěhovali, Mikuláš držel č. 56, Jan č. 68 a Valentin č. 32. Bývalý starosta Kocmánek zemřel v r. 1891 na následky zranění po převrnutí konské fůry na cestě z Klobouk do Divák. Rodinu Kocmánkovu přemohl alkohol jak v literárním zobrazení, tak i Komárkovu ve skutečnosti.

Opakem Kocmánků - Komárků byl radní Chalupa, vlastním jménem však podle svého fyzického prototypu Martin Klimeš z čp. 51. S ním se setkáváme v řadě povídek, z nichž je nejvýznamnější silvestrovská *Obecní účty*. Radní Martin Klimeš z Divák byl dlouholetý člen obecního výboru, zemřel v r. 1915. V rodině však vládla jeho žena Johanna, roz. Strouhalová, což se reflektuje i v literárním zpracování Mrštíků.

Jiný obecní radní v literárním podání pojmenovaný Prudek, jmenoval se ve skutečnosti pak Jakub Čuta (z čp. 15); byl pracovitý a opatrný hospodář, který si nedopřál ani spánku, protože si hodně přivydělával na formankách, zejména v Boleradicích; přikoupil si dům č. 13 po Cyrilu Rybářovi a v l. 1895 - 1898 a 1909 - 1913 byl starostou Divák, zemřel v r. 1927 na mrtvici.

Nejvýraznější osobou Roku na vsi byl Cyril Rybář, jemuž byl literární předlohou Jan Krmíček z č. 13, jeho osud lidský je v Roku na vsi věrně vyložen (sr. i můj rozbor v *Jižní Moravě* 1974, sv. 1). Zprvu trkač, obchodník s povidly, je ze všech postav tohoto díla nejpropracovanější, je vyličen jeho vzestup i pád až k sebevraždě, jež se odehrála v r. 1893. Jeho erotické tendence, o nichž bylo známo v Divákách téměř vše, se kryjí s literárním zobrazením u Mrštíků.

Radní Prokop v Roku na vsi měl svůj lidský protějšek v Janu Kamenském z č. 28, dlouhá léta byl činný v obecním zastupitelstvu a při svém čtvrtlání si přivydělával formankami, vozíval diváčkou "dobrodinku" Frau Eber ve staromódním landauru. Původní svůj majetek si udržel jen díky přičinlivosti své ženy; zemřel předčasně na tuberkulózu plic v r. 1898.

Výraznou postavou Roku na vsi byl i Mareček, jemuž stál za vzor Ludvík Kutálek z č. 7, vyučený řezník, jenž pocházel z Horních Bojanovic. Spolu se svým bratrem Valentínem si pronajal obecní rathauz a svůj majetek si rozmnožil, přikoupil dům č. 9, ale jeho syn Josef pozbyl všechno. Ludvík Kutálek byl starostou Divák v l. 1889 - 1891, tedy před Viktorínem-Filípkem. Byl to schlubný člověk, který se nejraději odíval své síle, ač jinak byl slaboch; velice si zakládal na koních: "moje koně porazijó chalupu". Na rathouzi měl nálev a řeznictví, nešlo-li vše podle něho, sepral se i s hosty. Zemřel v r. 1897.

Poštovní sluha a malorolník Ráček, výrazná postavička Roku na vsi, měla svoji předlohu v Ignáci Suchánkovi z č. 79; donášel poštu denně do Divák až z Hustopečí pěšky tam i zpět i se zavazadly, čímž si podlomil zdraví, dostal rozedmu plic a zemřel předčasně ve věku 53 let.

V Gargošovi poznávali Diváčtí Matěje Psotu z č. 8, v rolníku a v zaměstnanci martinického velkostatků, který denně roznášival droždí z lihovaru obchodníkem do Hustopečí, kvasnice nosíval na zádech v putně nebo vozil na trakači. Zemřel předčasně, strhal se nadhazováním vozu ve věku 54 let v r. 1898. Poslíkářskou službu vykonávala pak i jeho vdova a syn až do r. 1911.

Pohnutý život prožil veselý švec, vlastně příštípkář a obecní hutař, bubeník a hrobník Chocholáč, jehož prototyp lze spatřit v diváckém občanu Ludvíku Novotnáku z č. 133, jemuž rodiče zemřeli na cholery v r. 1866, takže byl vychován mezi cizími lidmi, ale pořádně se řemeslu nenaučil, tak mu zbylo jen líkaření; dal se dobrovolně naverbovat a sloužil kdesi ve Slezsku, byl veselá kopa a zemřel v r. 1930. Podobně i druhý vyučený švec Veleba, jehož předlohu nacházíme ve Františku Válkovi z č. 134, byl rovněž jen líkař, byl vášnivým milovníkem loterie a dobře uměl německy, neboť se učil

ve Vídni, Každému říkával kmotře nebo kmotříčko, bídu však trpěl až do smrti; zemřel v r. 1919 kdesi u Čejče.

Jednou z nejpěknějších postav Roku na vsi je místní krejčí Augustin Studýnka, s nímž se členář kroniky setkává v řadě povídek, v Satanáši, v čertě Z jarmarku, v povídce Na Štěpána, Štědrý den, Po stopách bídy, v Rybářových spádech, v Exekuci, v Bále, v čertě Aqua vitae, v Haldamáši, v Respiriu, ve Šlohačce, v Muzikantech, v Rasovísku, v Ptáčkách, v Hlenáčích a naposledy i v proze Po několika letech. Nejvýraznější je Studýnka zobrazen ve stejnojmenné práci říjnového cyklu a hned v následující proze Co se stalo v Jerusalemě. Předlohou Studýnkovi stál Vilém Jungman z č. 85, kulhavý krejčí, který byl v l. 1895 - 1908 obecním tajemníkem, (toto se v Roku na vsi nevypráví), zemřel v r. 1908.

Textový rozbor povídky Studýnka Augustin krejčí se zřením ke skrytým dějinám povídky v rukopisech ukáže nejen vlastní charakteristiku této postavy, nýbrž i tvůrčí metodu autorské práce. Proto si podrobněji v tomto případě povšimneme i všech rukopisů povídky, alespoň v její nejpodstatnější části. Rukopis Aloise Mrštíka, uložený v Památníku národního písemnictví v Praze v pozůstalosti bratří Mrštíků - v konvolutu povídek Roku na vsi - o devíti listech, nazvaný Jungmann Vilém představuje prototyp této povídky (R1), druhý rukopis Studýnka Augustin (R2) upravenou a rozšířenou podobu povídky, kdežto třetí rukopis (R3) o šestnácti listech text, který sloužil jako předloha pro tisk. Za života Aloise Mrštíka povídka vyšla celkem čtyřikrát: ve Květech (1899, sv. 1, str. 430 - 442), v prvním vydání Roku na vsi (1902, sv. 1, str. 81 - 104), ve výboru z Roku na vsi pro děti v oddíle Podzim - zima (1911, str. 28-47) a ve druhém vydání Roku na vsi (sv. 1, str. 88 - 113).

Abychom ukázali vnitřní genealogii textu Roku na vsi poněkud hlouběji, povšimneme si vývoje úvodního odstavce povídky od nejstaršího textu až po znění výsledné. R1 píše: Jungmann Vilém je napsáno na malém černém štítě bílými písmenami nad oknem Jungmannovy chaloupky. R2 mění jméno a příjmení hrdiny na Studýnka Augustin a takto přechází jeho název do všech dalších textů Roku na vsi, znění celé věty však jinak změněno není. R3 mění pořadí slov a přináší definitivní podobu textu. Další souvětí v R1 zní: Písmený svým rozměrem a svým sestavením, svou originelní (!) vzdorně čelí veškerým architektonickým zákonům souměrnosti a v seřazení svém jeví očividnou chuť rozběhnout se tu na levo, tu na pravo, ba některá i v rozmarném poskoku do výšky ztrnula v povýšeném stanovísku a pyšně přehlíží řadu svým nakloněných soudruhů. V R1 je přeškrtnuto: "svým rozměrem a svým sestavením, svou originelní", "veškerým architektonickým", "a v seřazení svém jeví očividnou", "v rozmarném poskoku do výšky". Rovněž další celé souvětí R1 je škrtnuto: Aby pak dokázaly naprostou svobodmyslnost a lásku k volnému, zákony neutahovanému životu, vypověděly také rozhodně svou poslušnost a lásku i nezřízeným požadavkům českých filologů a povrhly malichernými čárkami a tečkami. R2 píše: Písmený vzdorně čelí všem zákonům o souměrnosti a přímosti a jeví rozpustilou chuť rozběhnout se na západ i na východ, překotit se k zemi, vyhrknout k nebi. Tento text převzal i R3 s variantou "každá z nich jeví sto chutí". R2 dále dodává: Ba některá i v rozmarném poskoku do výšky ztrnula v povýšeném stanovísku a pyšně přehlíží řadu svých nakloněných soudruhů, což R3 mění na: Jedna si i poskočila, avšak i tuto verzi zaměňuje za "ba i některá i v rozmarném poskoku do výšky". Další věty vznikaly až v R2.

Výchozí text pro znění "Firma zapsaná v rejstříku předepsaných..." v R1 zněl: A firma ta zapsaná v rejstříku předepsaných, ale nezaplacených daní pod číslem 143 důstojně doplňuje zjev stíněné sousedy, zakryté zelení stromů a skrčené pod návrším, na kterém rozkládá se tichý hřbitov a k nebi do výšky pne se kříž. R2 přejímá z R1 jen rozvité podmět, u něhož škrtnutá deiktická a, a píše takto: Firma zapsaná v rejstříku předepsaných, ale nezaplacených daní z výdělku pod číslem 129 ... R2 mění tedy číslo domu a dále škrtnutí motiv o hřbitov, který však rozvíjí až ku konci odstavceku. Výsledný text R3 podrobněji popisuje Studýnkovu chaloupku, zdurazuje, že je zakrytá "zelení rozložitých jablem a nízkých slív", "obklíčená rozběhanými sousedkami" a navíc dodává, že "byla věrným doplňkem celé Studýnkovy postavy i jeho chaloupky, stojící jak na kuřích nožkách, přikryté zelenavými prastarými došky, zahalené v malebný plášť rozsochatých jablem a nízkých slív, obklíčené shrbenými a také už starými,

velice starými družkami v sou sedství".

R3 skutečně interpoluje do textu R2 srovnání i se Studýnkovou postavou, proti porovnání jen s chaloupkou, jak to naznačoval již R2, přináší R3 přírůstek s kuřimi nožkami, dodává srovnání s malebným pláštěm, rozšiřuje obraz o sousedních domcích, u nichž rovněž zdůrazňuje jejich stáří.

Alois Mrštík skutečně nejdříve podrobně podává popis Studýnkovy chaloupky, potom rozvádí, jak se do chaloupky vchází a nakonec přichází k líčení obyvatel domku. Zdůrazňuje, že první obyvatel, který přichází vítá, je černý kos v kleci. Tímto obrazem chce navodit atmosféru vlastního Studýnkova zájmu o přírodu i jeho vztahy sociální, když upozorňuje dále na to, že obyvateli domku jsou kromě jeho vlastní rodiny i jeho přátelé v šestičlenné rodině Matouše Beránka. Nato přechází autor povídky k líčení vlastního Studýnkova obydlí, pak vyjmenovává všechny příslušníky jeho rodiny a konečně upoutá jej opět předmět, šicí stroj, Studýnkuv životel.

Povšimneme si, jak se vyvíjel v mrštíkovských rukopisech popis vlastní Studýnkovy krejčovské práce, který je znám z devátého odstavce povídky. R1 píše: Jungmann stojí u tabule v pouhé košili a stále padajících kalhotách s mírou kolem krku a s velikými nužkami na prstech, které chřestí a s hlukem dopadají na dřevo tabule. R2 škrtná obrat "v pouhé košili" a nahrazuje ho zněním "bez kabátu, bez vesty", škrtná dále "v padajících kalhotách", "dřevo tabule" změňuje za "plochu tabule". R3 jde v úpravách ještě dále - obrat R2 "s ohromnými nužkami na prstech, které chřestí" přepisuje na "chřesticími mu v zavalitých rukou", mění slovosled na znění "a dopadajícími s hlukem na plochu tabule". R2 interpoluje souvětí Vyměňuje, stehuje, střihá, kreslí křídou na tmavém sukne a popotahuje spadávající mu kalhoty. Dále R3 zaměňuje "tmavé sukno" R2 za "rozložené sukno". V souvětí R1 Žena stojí u okna a šije ženskou kacobajku, Josef hrčí strojem - mění R2 sloveso "stojí" na "sedí", jednotné číslo "ženskou kacobajku" za množné číslo. Stejně změny jsou i nadále při líčení návštěvy stařečka Chalupy, jehož R1 nazýval Klímašem i ve všem dalším textu, původní záznam R1 je rozšiřován do šířky a do hloubky jazykově i stylisticky.

Při posouzení jednotlivých rukopisů je důležité zjištění, že obsah povídky následující Co se stalo v Jerusalemě byl původně v R1 součástí povídky o Jungmannovi, teprve od R2 byl tento příběh osamostatněn.

Typ krejčího Studýnky, jak je podán v této povídce, představuje zajímavou postavu velmi blízkou krejčíku z Čechova vyprávění Ve stínu lípy, jen s daleko hlubším sociálním cítěním. Mohli bychom Mrštíkova Studýnku charakterizovat jako představitele chudé habruvské čtvrti Rasovisko, citově velmi bohatého člověka s nezměrnou láskou k přírodě, k trpícím, člověka velmi společenského, čestného, zvědavého a laskavého, který je si vědom svých povinností k rodině, který si dá záležet na svém dobrém jménu, který nechce nikoho ošidit, který však velmi těžce nese, stane-li se předmětem výsměšku nebo pochybuje-li se o jeho počestnosti. Kolem Studýnky se soustřeďují jeho přátelé, jimž je dobrým a veselým společníkem, laskavým hostitelem. Pro všechny tyto povahové přednosti patří k těm představitelům vesnice, kteří se těšili zvláště při přízní au torů. Z tohoto důvodu věnovali jsme i my vývoji této postavy, její vnitřní genealogii více pozornosti.

Zajímavou postavou Roku na vsi byl Miklík, který literárně představoval Františka Mandelíka z čp. 154, v literární kronice je o něm mnoho pěkných humorných příběhů; byl vyučen obuvníkem a toto řemeslo uměl lépe než místní flikaři. Diváky opustil po své světové válce, když se odstěhoval ke své dceři.

Hlavní postava Roku na vsi Cyril Rybář - Krmíček si zvolil za svoji přítelkyni habruveckou Messalínu-Vrbčenu, již stála předlohou Marie Hrdličková, švarná dívka i žena, která měla velkou úspěch u mužů. Zemřela v r. 1916. Její manžel Vrbka, vlastním jménem František Vojta z č. 63 byl zedník a působil činně ve sboru místních dobrovolných hasičů; zemřel v r. 1937 a velmi trpěl záletami své ženy.

Druhým Prudkem v Roku na vsi se stal Antonín Čuta z č. 20, pulláník, jemuž říkali konař, neboť příležitostně s konmi obchodoval, raději než aby pracoval na poli. Zemřel v r. 1924. V Grnovi jakožto literární postavě jsou předvedeny osobní povaho-

vé rysy a osudy Ferdinanda Klajby z č. 142; byl to na obě nohy schromlý příštípkář, jemuž říkali "kopytník". Jeho první žena mu zemřela v r. 1891 a vdovec znovu zautoužil po ženitbě; krejčí Jungmann - Studýnka vyhotovoval dopisy vdavekchtivých žen, vdov a slečen a zasilal je Grňovi, jehož tento nenadálý úspěch velice přiváděl do rozpaků, neboť všemu věřil, přesto však se znovu ženil a zemřel v r. 1915.

Zedník Pazderka, svým zaměřením ještě však více praktický lesník se ztotožňuje s osudy Antonína Rozsívála z č. 130; vlivem své ženy poklesl velice hospodářsky, byl obecním pastýřem a obýval pastoušku, odešel dobrovolně (obdobně jako -Rybář-Krmíček) v r. 1907. Životní pouť Jana Němečka z č. 136 je vylíčena u Ondruškovi, pracovitěm člověku, cihláři, v dětství sirotkovi, o něhož se postarala jeho teta. Svou chamtivostí dosáhl velkého životního úspěchu, z ničeho vybudoval si vlastní domek a koupil 18 měřic pole, sloužil osm let na vojně u dragounů v Temešváru, vyznamenal se ve válce v r. 1866 v bitvě u Hradce Králové, neboť zvítězil šarvátky nad třemi pruskými kavaleristy. Zemřel ve stáří 78 let v r. 1922.

Habrůvecký žid Maxl se jmenoval ve skutečnosti Stiasny Zikmund, byl vyučen pekařem a pocházel z Brumovic; v Divákách se usadil v r. 1870 jako nájemce panské palírny a nálevem kořalky, v obchodě se mu vedlo dobře, takže za krátký čas koupil dům č. 25, v němž zařídil obchod se smíšeným zbožím a s nálevem kořalky; obchodoval navíc ještě s kozím masem, s obilím, prodával tabák. Zemřel v r. 1911 na rakovina ve Vídni. Jeho pozůstali se odstěhovali do Klobouk, kde si zařídili obchod, jak dokládá Vilém Pernikář.

Místní kolář Karel Týbl (v rukopisech psaný rovněž Tiebel) z domu č. 135 je zobrazen v Roku navsi pod jménem Šimek; byl nadprůměrně výšky a v r. 1866 ho prušti důstojníci údajně přemlouvali, když byl zajat v bitvě u Hradce Králové, aby vstoupil do pruské armády, že bude zařazen přímo do královské gardy, což však tento odmítl, ale mrzelo prý ho to později, vzhledem k těžké práci, kterou musel na velkostatku dělat. Zemřel v r. 1917.

V postavě Kuchyňkově zobrazili Mrštíci Augusta Kiliána z č. 37, zedníka a později hajného, přísného strážce lesa, který zemřel v r. 1913, kdežto ve strýčkově Stěskalovi pak Václava Strouhala z č. 24; pocházel z Moutnice a v Divákách přihos podal dva domy (č. 10 a 21) se čtvrtlány. Vynikal prý úžasnou silou, v bitce se údajně ubránil i 12 pacholkum; zemřel v r. 1916 ve stáří 78 let. V radním Mikušicovi poznáváme Josefa Urbana z č. 12, rolníka a podnikavého obchodníka, který si často rád vyhodil i kopytka, což se mu stalo i osudným. V r. 1905 se na něj převrátila fura nakoupeného zboží na cestě domu z Hustopečí. Jeho jediná dcera zemřela tři roky po jeho skonu.

Zajímavou venkovskou postavičkou byl divácký starosta v l. 1899 - 1906, osobní nepřítel bratří Mrštíku, z jehož popudu se Vilém Mrštík musel odstěhovat ze školního bytu. V Roku na vsi je představen jako radní Dóbek, veselý brach, šprýmař, ne vždy nejušlechtilějšího zrna. V r. 1908 prodal svůj čtvrtlán v Divákách a odstěhoval se do Němčic u Ivančic, kde si zakoupil hostinec, zde se též pokusil přestavět si tuto živnost, ale hospodářsky zkrachoval; zemřel pak v nájmu na malé hospodce v r. 1924. - Tesař Sýkora z Roku na vsi má svůj lidský prototyp v Pepíku Komárkovi z č. 38, který pozbýl svoji chaloupku vlivem alkoholismu.

Vilém Pernikář prozradil nám ještě dalších několik osob z Roku na vsi - správce velkostatku Matulu - vlastním příjmením Hnilicu, Matouše Beránka, žijícího v nájmu u Studýnku, který se správně jmenoval Viktorin Hrdlička; kostelník Dlapka pak byl Hrdlička a duchovní správce Divák v mrštíkovském období se jmenoval P. J. Vala.

Bylo by lze všimnout si ještě rodového rozruznění u jednotlivých postav, analyzovat jejich rodinné vazby a také tyto konfrontovat se skutečností, leč toto by již byla práce příliš detailní, vymykající se našemu záměru hlavnímu - literární genealogickému. Literární život mnohých postav Roku na vsi zobrazujeme ve Vlastivědném ročenec okr. archívu Blansko 1976.

TĚLESNÍ LÉKAŘI ČESKÝCH KRÁLŮ

Viktor Palivec

Jako duši mocných světa měl ochraňovat dvorní kaplan, dobrou náladu dodávat dvorní šašek, tak o tělo a zdraví krále a velmože měl pečovat osobní či tělesný lékař. Bylo tomu tak odedávna a lze doložit, že tento lékař byl nejen ochránitel pánova zdraví, ale často se stával jeho důvěrným přítelem, ba i politickým rádčem. Naopak, jsou příklady, kdy neúspěch v lékařských zákrocích měl za následek pánovu nemilost, ba někdy i smrt léčitele. Ze starověku známe např. tělesného lékaře Andromacha, jenž bděl nad zdravím císaře Nerona. První používal titulu archiateros, lékař a opěval theriak. Jiný, Guy de Chauliac, lékař papeže Klementa VI. z Avignonu napsal dnešní ztracenou knihu o šedém zákalu oka a pro nás je zajímavé to, že ji věnoval našemu slepému králi Janu Lucemburskému, jenž byl jeho pacientem. Tito lékaři byli nezřídka astrology a alchymisty u svých pánů a je v paměti typický příklad Jana Keplera, který se nemohl bez tohoto "vedlejšího" zaměstnání u císaře Rudolfa II. obejít. Ale byli i jiní podobní za těch časů v Čechách.

Královští lékaři ochránili svého pána před mnohým nebezpečím a jestliže se osvědčili, dostávali za své služby nejen různé výhody, hodnosti, šlechtické tituly, ale i mnohé statky a peněžní odměny. Tak např. se již ve 13. stol. připomínají Letiny, dnešní lázně na Přešticku, které bývaly "výsluhou lékařů královských".(1) Když lékař Fridrich z Olomouce šťastně vyléčil rány krále Matyáše, dostal roku 1487 roční dědičnou rentu 100 zl. Lékaři, kteří žili při dvoře krále Václava I. užívali duchodu ze čtyř vesnic lékařských.(2) Florýn z Lamštejna měl jako dvorský lékař plat 1 kopy grošu českých týdně. Lékaři v královských, ale i církevních službách dostávali kromě platu také nemovitosti a určitý počet naturálií. Tak např. když byl dr. Jan Ferdinand Hertoldt lékařem v klášteře Hradisku, pobíral podle záznamu v klášterním diariu ročně 100 zl., 8 měřic žita, 24 měřic pšenice, 4 měřice luštěnin, 10 věder piva, 50 měř másla a 1 vykrmené prasce.(3)

Je až kupodivu, že poměrně málo víme o mnohých těchto tělesných královských lékařích a jen pouhá zmínka v letopisech připomíná jméno a funkci nositele. Také pokud jde o šlechtický titul těchto lékařů, je v nejstarších dobách znám ještě méně. Není vždy doklady podepřeno, že by ten který jmenovaný lékař byl nobilitován a jeho přídomek je spíše označením původistě, rodiště. Tak např. je těžko určit nobilitu prvního učitele lékařství na pražské universitě Mikuláše z Jevíčka, zda pocházel z moravského rodu z Jevíčka a Mohelna, nebo ze Zbraslavě u Bíteše. Ještě roku 1370 se píše M. Nicolaus de Gewiczka alias Moravia. Podobně je tomu i u jiného učitele na téže universitě M. Baltasara de Tusia, de Tusta čili z Domažlic, jak omylem četl Palacký a Tomek, ale jak se domnívá J. Vinař a F. M. Bartoš je totožný s Baltasarem de Marcellinis.(4)

Z nejstarších dob českých dějin, knížecích, lze jmenovat jako osobního lékaře Boleslava II. třetího biskupa pražského Thidagga či Theodaga, původně corveyského mnicha, který zmíněného knížete roku 995 se zdarem léčil po ataku apoplexie. Je pochopitelné, že většina lékařů tehdejších dob byla z duchovního, kněžského stavu.

Z Přemyslovců víme jen tolik, že Václav I. si na lovu vypíchl jedno oko a zván odtud Jednooký. Kdo byl jeho lékařem, těžko určit. Zato více víme o Václavu II. a jeho nemoci. Byl zdraví chatrného již od mládí, začal příliš záhy plynout tělesnými silami, takže jej mnozí již ve stáří 34 let považovali za starce. Byl bojačný; prof. J. Thomayer jej uvádí jako typického neurastenika a psychopata, který se ukrýval při bouři do skříní obložených relikviemi. Jedl i v dospělosti nezralé ovoce, kajícíně nosil žíněnou košili a bičoval své tělo. Palacký o něm píše, že omdléval při shlednutí kočky a jako příčina smrti se uvádí morbus phthisicus a angina pectoris. Že by byl zemřel jedem, je nepravděpodobné. Z jeho osobních lékařů známe bezpečně Petra z Aspelty, jenž dosáhl značných poct a hodností. Byl vyšehradským proboštem, nejvyšším kancléřem, korunoval Jana Lucemburského za krále a vedl záležitosti za jeho

nepřítomnosti.(5)

Prvního Lucemburka na stolci českých králů Jana provázela od mužného věku slepota. Začala v době, kdy v mlžnatém podnebí roku 1337 při tažení na Litvu onemocněl na jedno oko. Vypráví se, že na zpáteční cestě do Čech radil se s jakýmsi vratislavským lékařem, avšak jeho stav se nezlepšil ba, rozhněvaný král dal nešťastného lékaře svrhnout od Odry. V Praze pak dal se léčit od jakéhosi jménem bližším neznámého arabského lékaře, ale ten, než se ujal léčení, vyžádal si záruku, že ho nepostihne stejný osud jako jeho vratislavského kolegu. Král však oslepl a nemoc přešla na druhé oko. Jak jsme již výše uvedli, hledal pomoc u francouzského lékaře Chauliaca, avšak i tu marně. Pavel Stránský se však domnívá, že o toto druhé oko přišel král po zranění v turnaji a také lékařskou neschopností.(6) Z jiných osobních lékařů králových se jmenuje ještě rytíř Zdeněk a mistr Havel.(7)

Vypráví se, že jednou z pohnutek rozhodnutí Janova syna Karla IV. zřídít v Praze vysoké učení, byla nemoc otcova. V té době se objevuje značné množství doktorů lékařství, kteří byli zároveň magistri in artibus, ať již je to mistr Havel ze Strahova, který napsal životoprávu pro Karla IV. s názory své doby, známý Křišťan z Prachatic, autor "jader", t. j. lékařských pouček a pokynů a jiných spisů, z cizinců Petrus Payerus, Hermanus de Raucensperk či Strunc, Bruno z Osenbrughe, Henricus de Bremis a další. Mluvívá se také o lékaři Kerunkovi z Pirnpuama a Vítovi z Choltic, obou erbovních lékařích. Z té doby je také znám jako slavný dvorský apotekář Karlov přítel, Angelus z Florencie. Onemocnění Karla IV. bylo typicky dnavé. Tak jak bývalo zvykem jedl téměř denně zvěřinu, zvláště jelení maso, což nemálo přispělo k jeho těžké chorobě, která mu ku konci života znemožňovala chůzi a nutila celé dny trávit v lůžku. Při ohledání králových pozůstatků v otevřené svatovítské hrobce počátkem třicátých let, konstatoval prof. J. Matiegka, že skutečně královo nachýlení páteře v části bederní a hrudní bylo účinkem dny v stáří.(8)

Vynikajícím lékařem doby Václava IV. byl nesporně Albík z Uničova, osobní lékař téhož krále od poč. 15. století, kdy byl Václav propuštěn z panského zajetí. U krále se těšil velké důvěře a hodnost arcibiskupa pražského byla patrně podepřena vůlí Václavovou osvědčenému lékaři a rádcí. Je též domněnka, že byl osobním lékařem císaře Zikmunda v Budíně od roku 1425 až do své smrti 1427. F. Tadra uvádí, že kol roku 1400 byl Albík králem Václavem povýšen na vladyku a obdržel znak.(9) Jako lékař opíral se v léčení o nauky Hippokratovy, Galenovy a Avicenny, avšak byl nepřitelem filosofické spekulace a scholastického vyučování. Jiným osobním lékařem krále Václava IV. z., vedle mistra Albíka, byl vynikající astronom, matematik a lékař Jan Ondřej Šindel, jemuž byl za tyto služby vyměřen zvláštní roční přírůvek 49 kop honoráře.(10) Dále tu kmitnou cizinci Petr Massen z Chotěbuzi a Jan Svebus Seno de Monte leonum.

Dobré jméno jako lékař měl později Pavel z Kravař, který však roku 1423 se stal v Polsku lékařem krále Vladislava. Ve Skotsku pak byl obviněn ze styku s lollaristy a jako kacíř 23. 7. 1433 v St. Andrews upálen.(11) Pocházel ze starobylého rodu, jehož znak je dobře znám.

O bratru Václavovu císaře Zikmundovi lze říci, že podobně jako mnozí jiní panovníci i on trpěl dnou a někteří autoři uvádějí ještě nedefinovatelný nezhojitelný neduh.(12) Letální příčinou nejspíše však bylo erysipelní onemocnění, jemuž Zikmund podlehl na cestě do Uher ve Znojmě roku 1437. Z lékařů jeho dvora vynikali Marek a Prokop de Kutnis.

O smrti krále Ladislava Pohrobka kolovaly různé pověsti, v nichž hrála určitou roli domněnka z otravy. Nicméně je nejpravděpodobnější, že příčinou jeho smrti byl mor, jemuž mladý král v 17 letech života podlehl po krátké nemoci a ukázání se dvou hlíz.(13)

O bohatýru českých dějin, husitském králi Jiřím z Poděbrad, a jeho zdravotní stránce toho víme poměrně dost. Stránský poprvé uvádí, že trpěl dnou a tato domněnka se ukázala být správnou, neboť při svatovítské exhumaci a ohledání pozůstatků králových prof. J. Matiegka potvrdil, že "kosti jeví známky přestálé choroby. Četné změny na

kostře, zvláště na páteři, žebrech, kosti hrudní a na kostech lýtkových svědčí o dlouhotrvající chorobě - dně".(14) Mistři university, kteří balsamovali ostatky královy, shledali již roku 1471, že měl také "játra na půl zkažená, ve žlučníku kámen velikosti holubího vejce a břich na půl obalený tukem". Šlo asi o jaterní absces a zánět pobřišnice. Z jeho osobních lékařů jmenuje se roku 1466 oblíbený Jan z Krčína či de Krain a původem málo známý lékař Čejkeřík. Ke svému dvoru povolal Jiří Poděbradský Pavla Židka, který tu sepsal svou Spravovnu, návod pro královu životosprávu.

Jestliže máme poněkud málo zpráv o lékařích doby Jagellonské (u Vladislava se jmenuje jako královský lékař roku 1489 Angelin Žid), tím větší počet lékařů vystupuje při královládě Habsburků v Čechách. Zprávy jsou již také určitější, pokud jde o nobilitaci a erbovní zobrazení. Tak již z Ferdinanda I. se objevuje při královském dvoře několik význačných osobností, které se svým věhlasem zapsaly dobře do dějin lékařství. Sluší zde jmenovat vynikajícího archiatra Jana Krato z Kraftheimu, jenž byl životním lékařem nejen Ferdinanda I., ale i Maxmiliána II., ba i Rudolfa II. Pocházel z Vratislavi, byl dvorským fysikem a působil spíše ve Vídni. Šlechtictví obdržel od císaře Maxmiliána 18. 9. 1567. (15) Jeho erb se popisuje takto: Štít, v jehož dolní části jest polovice hvězdy o šesti špicích, třemi svými špicemi dolů obrácená a dvěma polovičními rovně položená, na ní polovice mužíka, jenž má na hlavě čepici s dlouhým feflíkem a troubí na dlouhou troubu. Helm s točenicí a nad tím dvě křídla rozkřídlená, v každém polovice též hvězdy, v pravém dolů, v levém nahoru obrácená a mezi těmi křídly polovice kozla. (16)

Jiným význačným lékařem královým byl věhlasný Jan Kopp z Raumenthalu. Do šlechtického stavu říše římské byl povýšen Ferdinandem I. 28. 5. 1532 a vysazen mu byl tento erb: Červený štít a na něm černý kapoun se zlatými nohama stoje na bílém měsíci, pod nímž je zlatá hvězda. Kolčí helm s korunou a přikrývadly černými a červenými, jež jsou posety zlatými hvězdami, nad tím dvě černá orlí křídla, na každém křídle červený pruh napříč a na každém pruhu tři zlaté hvězdičky a mezi těmi křídly jedna velká hvězda. (17) Kopp léčil nejen krále Ferdinanda I., ale také švédského krále Gustava Vasu I. ve Stockholmu. Známé jest jeho dílo Regiment zdraví (1536) jež zevrubně popisuje F. Zoubek. (18) Byl to "návod pro Čechy, kteří prý nestřídmě a nehygienicky žijí a jeho kniha má proto poučít o správném způsobu života". V úloze tělesného lékaře Ferdinanda I. kmitne jméno Adama Lehnara z Kouby, syna Oldřicha Lehnara, taktéž lékaře (19), jenž byl nobilitován roku 1575. (20) Jeho znak se popisuje takto: Pravá polovina červeného štítu s modrým trupem šaška, držícího v každé ruce zlatou lví hlavu, v levé polovici zlatého štítu dvě černá kola, Klenot nese trup šaška jako na štítě. (21) Zemřel roku 1583 na Starém Městě pražském.

Z osobních lékařů syna Ferdinanda I. a Anny Jagellonské arciknížete Ferdinanda Tyrolského, který krátce spravoval českou zemi, lze jmenovat především dr. med. Jiřího Handsche z Limuz. (22) Týž dostal erbovní list 4. 5. 1556 v Praze a tento znak: Modrý štít, v němž od spodu stojí bílá labuť na zeleném trávniku, májící nohy a zobák červené a v něm zlatý prsten s rubínem. Na kolčím helmu jako na štítě labuť a přikrývadla červená a bílá a modro bílá. (23) Handsch byl též osobním lékařem manželky Ferdinandovy Filipiny Welskové. Dále je tu pamět na lékaře Ondřeje de Gallis a Florýna Michala z Malštejna. Týž pocházel od nobilitovaného předka Volfa Florýna 3. 12. 1558 tímto znakem: Pravá polovina štítu nese jehně rostoucí ze zelené pudy, levá polovina je pak pětkrát kosmo dělená. Klenotem je opět rostoucí jehně. (24) Ve dvorských službách byl Florýn od roku 1568.

Syn Ferdinandův Maxmilián II. měl u svého dvora přední hvězdu umění Aeskulapova známého Tadeáše Hájka z Hájku, jehož nobilita se datuje od 14. 9. 1554. Hájkův znak původní a polepšený (159 5) byl už častěji popsán a vyobrazen. (25) Je důležité poznamenat, že v jeho době do umění iatrického již naplno vstupují pokusy alchymické, jimž ani Hájek, zvláště z Rudolfa II. neodolal, ba sám na přání císařovo alchymisty odborně prověřoval. Jako tělesný lékař působil u krále nejen Hájek, ale také Jan Stodolius (Stodola) z Požova (Poziowa), nobilitovaný císařem Maxmiliánem dne 1. 7. 1575 s tímto znakem: Štít polovičný, v pravé polovici tři pole napříč jdoucí, vrchní žluté, prostřední červené a v něm bílý trojhran, v jehož každém rohu je zlatá hvězda, spodní bílé se zlatou hvězdou, v levé polovici též troje pole dělené napříč černé,

bílé a červené. Přikrývadla červená a bílá a černá a bílá. Na helmě dva rohy barvami napříč rozdělené, bílý, červený a černý bílý, mezi nimiž se vidí zlatá hvězda.(26) Jako další lékaři Maximiliána se osvědčili cizinci Julius Alexandrinus z Tridentu, Jan Villebrochius, Slovák Jan Boza Sambucus (27) a také věhlasný botanik a lékař Petr Ondřej Mathioli, zprvu lékař Ferdinanda Tyrolského, pak císař Maxmiliána II. Jeho nobilitace je z roku 1562.

Skutečnou lékařskou plejádou se může pochlubit dvůr císaře Rudolfa II. Zdraví císařovo bylo vždy jak po stránce tělesné, tak duševní nevalné. Navíc tu působily alchymie a astrologie v podivuhodné mixtuře s medicinou, takže není divu, že u dvora se střídali lékaři nejrůznějšího druhu a schopností. Tělesně trpěl císař dnou, později abscesy na nohou, duševně melancholií a psychoneurózou, užíval svou rozpolceností a podivinstvím. Požíval roztodivných léků; naposled je zaznamenáno, že to byl zvláště lék z ambry a bezoáru a balšám z kdoulového dřeva a rozárniku, avšak nic nepomohlo. Dne 20. 1. 1612 zemřel ve věku 59 let za přítomnosti komorníku Pruskovského, Barvitia a některých sluhů, jen žádný lékař u lože přímo se nejmeneje. Jeho léčitele možno rozdělit do dvou skupin. V první to jsou graduovaní lékaři, ve druhé různí ranhojiči, barbíři a lazebníci, mezi nimi však nechyběla ani určitá hrstka šarlatánů. Mezi doktory Rudolfovy se jmenují již nám známí Krato a Hájek, přistupuje však ještě uznávaný Adam Huber z Riesenpachu, Jakub Hořčický z Tepence, Christoph Huber pocházel z novoštitné rodiny z Vel. Meziříčí a roku 1599 obdržel znak.(28) Na pamětních medailích však jeho znak uveden není. J. Volf se domnívá, že mezi exulanty v Perné Anna Huberová je vdova po Adamovi Huberovi Meziříčském.(29) Jakub Hořčický z Tepence-Sinapius datuje svou nobilitaci z 20. 10. 1608.(30) Měl ve zlatém štítu oňhnutou obrněnou paži držící oštěp ukončený kruhem a půlměsícem. Snad tu jde o značku lučební. V klenotu jsou černožlatá a červenožlatá rozevřená křídla, přes tato po každé straně jsou položeny tři černé koule. Mezi křídly zří se zlaté slunce a stoupající stříbrný měsíc. Přikrývadla jsou střídavě černá a zlatá a červená a stříbrná. O Sinapiovi se traduje, že císaři v jeho nemoci hodně pomohl. Snad v spojení s elixírem vitae, v němž císař pevně věřil. Christoph Guarinonius byl především dobrý diagnostik a oblíbenec Rudolfův. Focházel z italské Verony, avšak nobilitaci získal až u dvora císařova. Podle plastické pamětní desky za oltářem chrámu sv. Víta v Praze, těžko čitelné, měl na štítě dvojitou věž na spodu opatřenou dvěma vlnícími se stužkami, vpravo na podstavci heraldickou lilii a nad ní čtyřzubý hřeben, vlevo dva šikmé pruhy a v hlavě štítu pak u. ě orličí hlavy s korunkami od sebe odvrácené. Korunovaný klenot nese otevřenou přílbu, z níž vyrůstá panna do prava obrácená, v pravé ruce drží hada (?) v levé polovici lilie. O druhém Guarinoniovi Hippolitu, synu Krištofa víme, že byl autorem vynikajícího spisu dobové morální a sanitární tendence *Greuel der Verwüstung menschlichen Geschlechts* (1610) a vystupoval ostře proti alchymistům.(31) Konečně je tu nešťastný rektor Karlovy university, první pitevní anatom u nás a věhlasný praktik Jan Jesenský z Jesené, který na doporučení Tycha de Brahe se stal osobním lékařem Rudolfovým, jehož povahu dobře popsal. Byl však též lékařem císaře Matyáše. Znak a titul dostal již jeho otec Baltazar 15. 5. 1562 v Innsbrucku. Je na něm zobrazen jasan, podle něhož prý se odvozuje jméno rodiny. Jesenius byl předtím tělesným lékařem saského kurfiřta Bedřicha Viléma v Drážďanech od roku 1593(32). Je zajímavé, že zachoval se obraz znaku Jeseniem vlastnoručně kreslený se slovním textem.(33) Z dalších graduovaných lékařů doby Rudolfovy nutno připomenout především tyto: Anselma Boötia de Boodta, pravděpodobně nizozemského původu, lékaře a kameraria císaře Rudolfa (34), Johanna Steinmetze z Lilienkronu, fil. a med. dr. Tento lékař jako císař. palatin roku 1632 dal bradýřům všech tří měst pražských do znaku divého muže.(35) Léčil též císaře Matyáše. Dále poznamenáváme ještě Jana Scultete-Montana, který kromě lékařství se zabýval i alchymii, Mikuláše Löwa z Löwensteinu, přítele alchymisty Sendiwoje, jehož konfirmace znaku je datována k 25. 2. 1591(36) a Osvalda Crollia lučebníka.

Kromě několika tu jmenovaných graduovaných lékařů je však ještě velká skupina císařových bradýřů, z nichž mnozí dostali patrně pro oblibu u císaře od téhož erb. Tak je znám jmenem nepř. Matouš Schrag, který obdržel erbovní list 27. 9. 1580, Jan Althaus povýšený 8. 11. 1592, Matouš Mikuláš 2. 6. 1606, Michal Lassau 10. 8. 1610 a další.

Za Matyáše působil ve dvorské službě lékařské nejen Jesenius a Steinmetz, ale také Bartolomeus Paravicinius, Octavianus Resoratus z Freibergu, Tomáš Mingonius, pozdější protomedikus moravský. Tento byl již dříve lékařem Dona Julia d' Austria, nemanželského syna Rudolfa II., a pak císaře Matyáše. Obohatil se po českém povstání, kdy po direktoru Vilému z Roupova snadno získal některé jeho statky, domy a syřšky.

U Fridricha Falckého možno jmenovat alespoň dva přední lékaře za krátkého jeho pražského králování. Je to Ondřej Haberveschl a Šimon Partlic. O příčinách smrti Fridricha domnívá se Stránský, že tu šlo o úbytek, které nastaly z nastuzení po ztroskotání lodi. Ondřej Haberveschl z Habernfeldtu byl více důstojník než lékař, emigroval s králem a ztrácí se v cizině. (37) Taktéž Šimon Partlic ze Špicberku je svými osudy doposud ne zcela vyjasněnou osobností. Působil jako vychovatel a lékař v rodině Fridrichově, od něhož byl obdařen kolem roku 1615 znakem a predikátem. Žil dlouho ve vyhnanství neznámo kde, ani zda zanechal potomků. (38) U dvora Fridrichova působil též heidelbergský lékař Jan Posthius.

Také za císaře Ferdinanda III. vynikají dva královští lékaři a zanechávají světlou stopu v dějinách lékařství. Je to Mikuláš Franchimont a Markus Marci. Ze záznamů vyhlédá, že císař Ferdinand III. vyzdvihl dne 16. 12. 1648 Mikuláše, svého radu do říšského stavu šlechtického a učinil jej dokonce palatinem. Erb mu dal tento: Štít křížem na čtvero rozdělený, první a čtvrté pole žluté s černou orlicí, druhé a třetí bílé a v něm lev zelené nebo živé barvy vynikaje z černého pahrbku s dvojnásobným ocasem. Korunovaná přilba, příkrývadla žlutá a černá. (39)

Vynikající vědeckou osobností této doby byl však Jan Markus Marci z Kronlandu, fysik Království českého a od roku 1658 osobní lékař Ferdinanda III. Byl nejen lékařem, ale i vynikajícím fysikem, filosofem, autorem několika pozoruhodných progresivních spisů. Nobilitován byl 19. 10. 1634. (40)

Také Leopold I. měl dva znamenité osobní lékaře. Jan Ferd. Hertoldt z Todtenfeldu narodil se v Brně roku 1670 a byl známým autorem díla *Tartaromastix Moraviae*. Roku 1686 dostal titul císařského tělesného lékaře a rytířský stav 27. 9. 1701. Z tohoto rodu pocházelo několik lékařů, kteří vesměs působili u císařova dvora. Např. Matyáš František Hertoldt, který měl rytířský stav již od 21. 2. 1696. (41) Znak Hertoldtů byl tento: Štípený štít, v pravé žluté polovici černá korunovaná orlice, v levé, černé polovici na bílé skále stojící kostlivec s lukem v pravici a šípem v levici. Klenot rostoucí orlice. (42)

Jiným proslulým císařským lékařem byl Jan František Löw z Erlsfeldu a Lojovic, jeden z prvních pracovníků ve forensní medicíně u nás a čtyřnásobný rektor pražské university. Do šlechtického stavu byl povýšen roku 1685 a konfirmace jeho rytířského stavu je datována dnem 28. 8. 1699. (43) Sedláček uvádí patrně omylem, že Jan Bedřich Löw z Erlsfeldu měl menší palatinát. (44) Měl v stručném popisu tento znak: Půlený štít, v dolní polovině lev nesoucí v tlapě zlatou kouli, v hořejší zlaté polovině štípené červeným kulem ve dvě pak dvě orlice do prava hledící. (45)

Za Marie Terezie nejvíce vynikl jako osobní lékař císařovny Gernard van Swieten, žák slavného Hermanna Boerhaava z Nizozemí. Byl protomedikem a prezidentem vídeňské lékařské fakulty. Dostal hodnost svobodného pána 19. 5. (14. 7.) 1753. (46) Zapsal se do dějin jako znamenitý reformátor lékařství a školství. (47) Za Leopolda II. těšil se důvěře panovníkově Moravan Jan Hunčovský, prof. anatomie na lékařsko-ranhojičské akademii ve Vídni.

Konečně z doby posledního korunovaného krále českého Ferdinanda V. Dobrotivého známe jeho čtyři přední osobní lékaře: Josefa Tieftrunka, Ignáce Taubenthalera a Franze rýta z Güntheru. Ke (48) čtvrtému dr. Segantinimu se pojí rozmarná tradice. Jako jediný asistoval císaři při hudebních večírcích, konaných na pražském hradě. Císař sám od mládí trpěl epilepsií a byl úzkého duševního obzoru. V Praze se mu však upevnilo zdraví tak, že dožil 82 let svého věku.

Poznámky:

1. Sedláček, A.: Místopisný slovník historický. 1908, 508; 2. Merhout, C.: Děti českých králů. 1940, 10; 3. Remeš, M.: Vypřavování o starých lékařích na Mor. a ve Slezsku. ČLČ 1945, 39; 4. Vinař, J.: Obrazy z minulosti čes. lékařství. 1959, 39; 5. Ciba 1934, 197; 6. Stránský, P.: Český stát. 1953, 232; 7. Spott, J.: Lékařství za doby particulare studium v Čechách. ČLČ 1883; 8. Matiegka, J.: Tělesné pozůstatky českých králů. 1932; 9. Tadra, F.: Kulturní styky Čech s cizinou. 1897, 235; 10. Vinař: Obrazy 49; 11. Kruta, V.: Czech Doctors in Great Britain. 1945, 2, 58; 12. Malý, J.: Vlastenecký slovník historický. 1876, 748; 13. Gellner, F.: Nemoc Lad. Pohrobka. ČČH 1934, 237; 14. Matiegka: Těš. poz. 1932; 15. v. Hellbach: Adelslexikon 1825; 16. Kolář - Sedláček: Heraldika II, 1925, 288; 17. Kol. - Sedl.: Heraldika II, 480; 18. Zoubek, F.: Hist. přisp. k poznání dra Koppa z Raumenthalu. ČLČ 1866, 8; 19. ČLČ 1880, 95; 20. Král, V.: Der Adel. 1904, 139; 21. Král, V.: Heraldika. 1900, 265; 22. Král píše Hanuš (Adel 79), Sedláček: Hancz, Hanč (Her. II, 534); 23. Kol. - Sedl.: Her. II, 534; 24. Král: Her. 267; 25. Kalendář Her. klubu ČNS 1974, 39; 26. Kol. - Sedl.: Her. II, 613, Aerzte u. Apotheker Wappen 1966, 26; 27. Folia medici 1934, 40; 28. Král: Adel 98; 29. Čeští exulanti v matrikách perenských. Sborník JSČR 1933, 15; 30. Kol. - Sedl.: Her. II, 441, Král: Her. 320; 31. Ciba 1941, 184; 32. Pick, F.: J. Jesenius de Magna Jessen. 1926; 33. Palivec, V.: Erbovní lékaři v Čechách. 1941, 38; 34. ČMM 1936, 126; 35. Sedlák, V. J.: O počátcích erbů pražských cechu. 1945, 45; 36. Doerr, A.: Der Adel. 1900, 59; 37. Ruth, F.: Kronika kr. m. Prahy. I, 162, III, 931; 38. Pilnáček, J.: Staromoravští rodové. 1930, 500; 39. Kol. - Sedl.: Her. II, 411; 40. Doerr: Adel. 104; 41. Doerr: Adel. 175, 183; 42. Kadich - Blažek: Adel. 1899, 214; 43. Král: Adel. 149; 44. Kol. - Sedl.: Her. I, 1902, 49; 45. Vinař: Obrazy, 158; 46. Král: Adel. 263; 47. Ciba 1934, 88; 48. ČLČ 1862, 70, 111.

REKONSTRUKCE RODINY MARIE BARBORY PÁLFFYOVÉ provdané Valdštejnové (1694 - 1769) a diferenční fertilita a mortalita

Jaroslav Honc

Rodina manžela Václava Josefa hraběte Valdštejna (nar. 1685, zemř. 1731) a Marie Barbory hraběnky Pálffyové (nar. 1694, zemř. 1769) je za daného stavu příhodným objektem pro ověření metodických i technických zásad přicházejících v úvahu pro úkol rekonstrukce rodin, ohlášený na prvním místě mezi tématy české kvantitativní genealogie.[1] Jako první série ověřovacích pokusů má shodnou konzultativní a konfrontační funkci s dalšími variantami, v nichž vyjde jednotný závazný formulář rodinného listu (pasportu), statisticky zpracovatelného a přitom uzpůsobeného schopnostem jejich naplnovatele - členů GHSP a možností jejich pramenů, našich matrik, pozemkových knih, zemských desk aj.[2] Víceúčelovost tohoto ověřovacího pokusu je motivována ekonomizací a potřebou propagace i zobecnitelnosti, aby nezůstalo jen u sběru, třídění a ověřování potřebných dat o obou partnerech a jejich dětech, v nichž je podstata rekonstrukce rodiny. Proto současně puje i o to, zda a jak zpracovávaná pramenná základna je přínosem 1) pro poznání procesu ekonomické anulace a 2) biologického exitu předních českých feudálních rodů v 18. a 19. století, 3) pro poznání sociálně kulturní kapilarity zaměstnanců a členů dvorů české šlechty na závěru feudalismu, 4) pro poznání pramenné ceny našich matrik i pro historickou demografii a pro klasickou genealogii středoevropské šlechty a ostatního obyvatelstva i 5) pro důkaz o existenci diferenční fertilita a mortality podle jednotlivých tříd a společenských skupin.

1. Genealogie Valdštejnu v 18. století

O životní osudy Václava Josefa Valdštejna, jediného ekonomicky významného z pěti posledních prabratranců Albrechta vévodů frydriantského, reprezentanta starší poloviny rodu Valdštejnů, nepochybně držitele cenného rodinného archivu Valdštejnů z hostinské primogenitury, majitele velkostatku Rožďalovic na pomezí krajů Hradec Králové a Mladá Boleslav a středně významného barokního českého feudála, se česká genealogie nezajímala. August Sedláček jej stručně odbyl několika řádky stejně jako tři generace je-

ho potomku, jímž r. 1886 hostinnští Valdštejnové (Waldstein-Arnau) vymřeli, ve svém pojednání pro naučný slovník [3] a při dějinách jeho Rožďalovic jej ve stručné zmínce s neuvěřitelnou nedbalostí zaměnil s pozdějším majitelem Rožďalovic Clam-Gallasem. [4] Štejným nezájmem ovšem jsou poznamenány jeho dějiny mnoha dalších šlechtických českých rodů 18. a 19. století a rodů zchudlých a odnárodněných.

Afilace Valdštejnu a Pálffyů

Jiří Valdštejn

1519 + 1584

Vilém Valdštejn

1545 + 1595

Albrecht Valdštejn

1583 + 1634

Bartoloměj Valdštejn

1578 + 1617

Jan Kryštof Valdštejn

1608 + 1655

Leopold Vilém Valdštejn

1650 + 1691

Václav Josef Valdštejn

1685 + 1731 a manželka ∞

Mikuláš Pálffy

1552 + 1600

Pavel Pálffy

1589 + 1655

Jan Antonín Pálffy

1642 + 1694

Marie Barbora Pálffyová

1695 + 1769

Otto Václav Valdštejn

1729 + 1790

Josef František Valdštejn

1775 + 1839

Albrecht Valdštejn

1832 + 1886

Spolehlivé Wurzbachovo kompendium má naopak o V. J. Valdštejnovi kromě čtyř tiskových nepřesností přesné denní údaje i o jeho manželce a jejich devíti dětech, o narození, sňatech a manželských partnerech [5] Nepochybně zde využil dobrých rodinných pramenů, úplnějších a lepších než ve velké valdštejné genealogii, sestavené právě mezi léty 1750 až 1760, připisované dokonce Emanuelovi Valdštejnovi, litoměřickému biskupovi, [6] I když tyto oba valdštejnští genealogové měli k dispozici úplné záznamy o všech členech rodiny V. J. Valdštejna i dalších rodin, pomínuli všechny údaje o členech rodu zemřelých před dosažením dospělosti. Jejich elaboráty jsou tak pro kvantitativní genealogu a pro rekonstrukci rodiny Václava Josefa Valdštejna a Marie Barbory Pálffyové nepoužitelné.

2. Manželství V. J. Valdštejna a M. B. Pálffyové

V manželství 28letého V. J. Valdštejna a 18leté M. B. Pálffyové se roku 1713 sešli outsideri slavných evropských rodů. Posledních 50 let předtím totiž čeští členové rodu Valdštejn-Hostinné již jen odprodávali valdštejnské i vyženěné velkostatky a ženichovi zůstal jen výnosný velkostatek Rožďalovice a nevelký palác v Praze I v Platněřské ulici. V téže době ztrácela majetek i význam pavlovská linie Pálffyů a Marii Barboře, rožďalovické zámecké paní, bylo nakonec souzeno, aby se stala poslední členkou této linie. Majetkové poměry obou partnerů, příslušníků periférie tehdejší špičkové feudality, byly vyrovnané. Prožili spolu klidných 18 let a po náhlé smrti V. J. Valdštejna r. 1731 (závěť nezanechal) vdova přes svých 37 let již nové manželství neuzavřela. Ocitla se podle rodových valdštejnských uzancí pod vlivem mnichovohradištských Valdštejnů (Waldstein-Wartenberg), střežících zájmy dvou nedospělých synů, a umístila tři starší dcery jako dámy na císařském dvoře a dobře je brzy provdala. Další čtyři dcery a nejmladší syn žili s matkou na Rožďalovicích, chodily později i jako kmotry na křty rožďalovickým měšťanům a pobývaly občas i v pražském paláci. Nelze mít stárnoucí M. B. Valdštejnové za zlé, že synům velkostatek Rožďalovice neudržela a že je 1757 prodala Clam-Gallasum. Dožila se ve zdraví vysokého věku a teprve v 72 letech dne 20. prosince 1766 sepsala svou závět. [7] Závět se stala epilogem valdštejnské primogenitury v Čechách, protože matka jako faktická pražská bohatá měšťanka dětem zane-

chává jen nedoplatek za Rožďalovice a dům v Platněrské ulici. Univerzálnímu dědici, mladšímu synovi Ottovi Valdštejnovi, sice odkázala dům a 2/3 zbylé pozůstalosti, knihovnu, sbírku zbraní, stříbro, porcelán a bicí hodiny, ale současně povinnost výplaty mnoha odkazů kostelům a morální povinnost udržet valdštejský palác, koupený před 100 lety. Z dospělých devíti dětí žilo v době smrti M. B. Valdštejnové jen pět, ale nezapomněla ani na své vnuky a vnučky: dědický podíl dcer a syna manželů V. J. a M. B. Valdštejnových byl však jen po 5000 zl, a nárok na 1/18 zbylé pozůstalosti podstaty. Smrt Marie Barbory Valdštejnové znamenala tak ekonomický konec rodiny, protože syn pochopitelně dům v Platněrské ulici neudržel, stal se důstojníkem a jiný majetek již nezískal. Závět M. B. Valdštejnové z prosince 1766 se naopak stala zásadním živočasným obratem k lepšímu pro její zaměstnance a poddané v pražském domě. V závěti jim odkázala menší částky peněz, s typickým feudálním despektem neuměla s výjimkou kuchaře Václava Tháma ani uvést jejich příjmení, ale výslovně je zbavila poddanské závaznosti a uložila pozůstalým, aby jim vystavili propuštění na svobodu. Její komorné, lokajové, kočí a kuchař Thám tak mohli přejít mezi svobodné měšťany a díky hraběnce Valdštejnové se stali svobodnými i potomci valdštejnských poddaných sedláků z Podkonoší, básníci a herci bratří Thámové.[8]

3. Rekonstruovaná rodina Marie Barbory Valdštejnové

Rekonstrukce rodiny Marie Barbory Valdštejnové v úplném rozsahu je snadná díky tomu, že manželé Valdštejnovi trvale sídlili v zámku v Rožďalovicích, kde vždy křtili i pohřbívali své děti a kde i jednu dceru provdali. Kromě úmrtního listu manželova je v matricích fary v Rožďalovicích zachováno 15 zápisů o narození a křtech jejich dětí a 6 zápisů o jejich úmrtích a pohřbech.[9] Po přestěhování rodiny z Rožďalovic do Prahy r. 1757 patřila rodina M. B. Valdštejnové do farnosti P. Marie na Louži a zde je také zapsáno úmrtí a pohřeb M. B. Valdštejnové v lednu 1769. [10] Mimo tyto dvě farnosti zůstaly evidovány svatby šesti jejich dětí a úmrtí tří dětí; šest jiných zápisů je spolehlivě známo z genealogické literatury. Protože navíc není znám oddací zápis a datum svatby manželů Valdštejnových, je pro jejich rodinný list rekonstruované rodiny místo 43 dat o narození, úmrtí a svatbách známo jen 33 údajů. I tak však představuje velký statistický využitelný soubor.

Rodinný list M. B. Pálffyové a V. J. Valdštejna

1. Marie Barbora	P Á L F F Y O V Á,	velkostatek Rožďalovice, dum Praha I č. 99
	5. 12. 1694	13. 1. 1769
2. Václav	V A L D Š T E J N,	velkostatek Rožďalovice
	12. 6. 1685	6. 11. 1731
		asi 1713
01. František	16. 7. 1714	9. 7. 1717
02. Marie Barbora	27. 12. 1715	29. 12. 1743
03. Marie Anna	25. 3. 1717	asi 1770
04. František Jos.	20. 2. 1719	asi 1760
05. Josefa	25. 2. 1720	29. 3. 1763
06. Eleonora	22. 2. 1721	2. 6. 1750
07. Marie Karolina	4. 7. 1722	25. 10. 1722
08. Johana	4. 7. 1722	asi 1770
09. Václav Josef	14. 8. 1723	14. 3. 1724
10. Marie Karolina	17. 12. 1724	5. 1. 1781
11. Marie Alžběta	3. 4. 1726	12. 8. 1726
12. Antonie	3. 4. 1726	28. 10. 1762
13. Walpurga	30. 11. 1727	24. 5. 1728
14. Walpurga	15. 12. 1728	1. 1. 1730
15. Otto Václav	4. 1. 1730	20. 6. 1790
		asi 1762 Josefa hr. Csákyová

Rodinný list se skládá z dílu rodičů (osoby zde číslovány 1 a 2) a z dílu dětí (čísla 01 až max. 99) a v případě dalších sňatků ještě z dalších dílů, ve kterých se partneři i děti číslují návazně. Každý z rodičů a z dětí má 3 nebo 2 životná data o narození, úmrtí a svatbě (údaj o svatbě odpadá u zemřelých dětí, neprodaných, svobodných a u duchovních osob). Číselné údaje o rodičích jsou doplněny na příslušném řádku charakteristikou povolání a bydlištěm a údaje o dospělých dětech jménem partnera nebo označením

svobodný (svobodná). Sled životních údajů (narození, úmrtí, svatba) je konstantní, a není třeba je označovat. Nejistěné životní údaje se odhadují a označují upozorněním "asi." V této formě se počítá s publikací rodinných listů rekonstruovaných rodin i s uložení originálu do archívu Genealogické a heraldické společnosti, kde se opatří evidenčními znaky a jménem autora. Na rubu rodinného listu jsou uvedeny citační údaje ve stručné formě ke každému řádku (osobě) zvláště: použité zkratky literatury i signatur matrik se publikují v doprovodném textu nebo též na rubu rodinného listu.

Rub rodinného listu.

1. Wurzb. - rod.	Praha PML Z3, 55	
2. Wurzb. rod.	Zámorsk 1939-1, 434	sch.
01. Zámorsk, 139-1, 211	Zámorsk 139-1, 413 v	
02. - " - 217 v	M. Hradiště, II-247	sch.
03. - " - 224	sch.	sch.
04. Zámorsk, 139-2, 2	sch.	sch.
05. - " - 6	M. Hradiště, II-247	sch.
06. - " - 11	- " - II-247	
07. - " - 18	Zámorsk, 139-1, 428	
08. dvojče	sch.	sch.
09. - " - 25	Zámorsk 139-1, 433	
10. Wurzbach, rod.	wu Wurzb. rod.	Zámorsk 139-2, 218
11. Zámorsk 139-2, 44	Zámorsk 139-1, 437	
12. - " - dvojče	Wurzb. rod.	sch.
13. - " - 59	Zámorsk 139.2, 445	
14. - " - 68 v	- " - 450 v	
15. - " - 79	Wurzb. rod.	

Sjednocení a zpřesnění náplně a sledu číselných dat rodinného listu bude třeba věnovat maximální pozornost, protože se počítá se zpracováváním rodinných listů výpočetní technikou prostřednictvím děrných štítků nebo děrných pásek při propočtech fertility a mortality. Jmenné údaje rodinných listů, získané při rekonstrukci rodin by se využily v rámci jiných programů. Pro první fázi tématického úkolu rekonstrukce rodin se ovšem počítá jen s běžným zpracováváním "ručním", ale i při něm je jednotnost a úplnost rodinného listu nutná a užitečná.

4. Předběžné vyhodnocení rodinného listu

Rodinné listy rekonstruovaných rodin slouží především k propočtům zákonitostí o populačním vývoji a stávají se přitom bezejmenným členem statisticky využívaného souboru. Individuelní platnost si podržují při historicko-demografické analýze souboru a při vyhodnocování každé rodiny. Požadavky na náplň rodinného listu a otázky, jejichž zodpovězení historická demografie od souboru očekává, jsou vysoké a početné. Na příkladu rodiny M. B. Valdštejnové lze prakticky dokázat, že i při scházejících 10 údajích lze její rodinný list vyhodnotit a určit jedenáct statisticky využitelných údajů: 1. dožitý věk partneru, 2. věk partneru při svatbě, 3. počet porodů, 4. fertilita v pětiletých obdobích, 5. posvatební porodový interval, 6. meziporodové intervaly, 7. průměrný meziporodový interval, 8. počet dětí, 9. úmrtnost dětí do 1 roku, 10. úmrtnost do 20 let, 11. dožitý věk dospělých dětí.

Údaje o dožitém věku a věku v době svatby obou partnerů se propočtou z řádků 1 a 2 (73, 46, 19, 28). Počet porodů je dán počtem řádků zjištěných dětí (15) po odpočtu porodu dvojčat (2, tedy 13). Fertilita se udává počtem porodů v jednom pětiletí, končícím vždy dosaženým 14., 19., 24., 29. atd. rokem matky, a je přehlednější v tabulce (O do dovršeného 19. roku, 3 do 24., 5 do 29., 3 do 34., 2 do 39., ovdovala v 37.). Posvatební interval zde nelze zjistit, dokud nebude nalezen údaj o svatbě, zato 12 meziporodových intervalů udávaných počtem měsíců mezi po sobě následujícími porody je výrazný (17, 15, 23, 12, 12, 17, 13, 16, 16, 19, 13, 13) a lze z něho vypočítat průměr (186/12, tedy 15). Všechny další údaje o počtech dětí je třeba navíc dělit na počty (v závorce) chlapců a děvčat, tedy prostý počet dětí v rodině 15 (4, 11), dětí zemřelých před dosažením 1. roku věku 5 (2, 3) a později před dospělostí 1 (0, 1) a přežívajících dospělých

9 dětí (2, 7) a jejich rozčlenění do desíletých věkových skupin, končících vždy 4 a 9 lety 2(0, 2) do 29, 1(0, 1) do 39, 3(1, 2) do 49, 3(1, 2) do 59 a 0(0, 0) do 69 let.

Rekonstruovaná rodina Marie Barbory Pálffyové provdané Valdštejnové dokazuje její vysokou fertilitu, střední zdravotní stav dětí i dobrý zdravotní stav přežívajících dospělých dětí. Avšak vyšší mortality dětí (6 z 15, tedy 40%), věkem manžellovým (46) a nízkým věkem dospělých dětí patří mezi horší populaci. Zato věk matky (75), její krátké meziporodové intervaly (15 měs.) a vysoký počet dvojčat (2 ze 13 porodů) svědčí naopak o matčině vysoké vitalitě, vysvětlitelné dobrými životními podmínkami.

Zatímco technika - trpělivé shromažďování všech životních údajů - a cíle - využití naší archivní pramenné základny pro historickou demografii a kvantitativní genealogii - jsou při rekonstrukci rodin jasné a nesporně dané, náplň konkrétních rodinných listů rekonstruovaných rodin se bude vytvářet diskusí a kompromisem mezi minimalistickými a maximalistickými požadavky. Příspěvkem k tomu byla i rekonstrukce rodiny manželů Valdštejnových v Rožďalovicích.

Poznámky

1. Jaroslav Honc, Možnosti a cíle české kvantitativní genealogie a heraldiky, Listy GHSP IV (1976), 5-6
2. Využití praxe někdejší Rodopisné společnosti i nyníjších předních členů GHSP, používajících rodinné listy pro evidenci současných i starších nositelů příjmení Procházka, Sklenář, Kalenský, Munzar atd. bude přitom neméně užitečné a nutné.
3. August Sedláček, z Valdštejna, Ottův slovník naučný 26, 1907, 339
4. Týž, Hradý, zámky a tvrze království českého 10, 1895, 357
5. Constant v. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 52, 1885 rodokmen za str. 208 (dále jen Wurzbach)
6. Státní oblastní archiv Mnichovo Hradiště, Rodinný archiv Valdštejnu, rukopis II-247
7. Státní ústřední archiv, DZV 455, L22 sq, intabulace 25.1.1769
8. tamtéž L 24v: "Decimo octavo. Allen meinen Unterthanen, so ich mir in rožďalovitzer Verkauf vorbehalten und ich bis dato aus der Unterthänigkeit nicht entlassen, vermachte die Freiheit, folglich sollen meine Erben schuldig sein ihnen die Losbriefe ausfertigen."
9. Státní oblastní archiv Zámorsk, sbírka matrik 139-1 a 139-2 (dále jen Rožďalovice)
10. Archiv hlavního města Prahy, matriky fary Panny Marie na Louži (dále jen PML)

SOCIÁLNÍ ASPEKTY V ČESKÉM NÁRODNÍM OBROZENÍ

Zdeněk Šamberger

Oproti tradovanému odmítavému výroku Voltaira o šlechtické genealogii přinesla polovina devatenáctého století ve prospěch genealogie sociologicky zdůvodňované tvrzení, že společnost se neskládá pouze z jednotlivců, nýbrž z rodin - myšleno tehdy zejména buržoasních -, kterým se měla v tomto smyslu věnovat badatelská pozornost. Dnes se projevuje nutnost osvětlit okolnosti vzniku a původu celých sociálních skupin a vrstev v zájmu určení jejich skutečného společenského místa v dělbě lidské práce a výrobních vztahů a k jejich správnému zařazení v historickém vývoji a jeho výsledném trendu.

Vděčným tématem pro takové zkoumání je česká společnost na počátku svého přetváření v moderní buržoasní národ. Tu za pomoci nových kvantifikačních metod, kterým se nemůže vyhnout ani genealogie, se nabízí příležitost zkoumat rozložení jednotlivých sociálních skupin a vrstev uvnitř této společnosti. A to nejen v hrubých rysech a pouze celkově v horizontální rovině, nýbrž také vertikálně s přihlédnutím k místním podmínkám v regionálním měřítku i v rozsahu jednotlivých lokalit, abychom dospěli k přesvědčivým vývodům.

a historicky správným představám a závěrům. Svým upozorněním na problematiku sociálního složení české společnosti v první třetině devatenáctého století chce připomenout další možné pole působnosti genealogie právě uváděná stat. Stat je rozvedením tezí, přednesených na besedě uspořádané v únoru 1976 GHSP.

Hovoříme-li o českém národním obrození, myslí se velmi často pouze na vývoj jeho kulturního a jazykového povědomí a literární rozmach, aniž se vždy podrobněji přihlíží k tomu, za jakých společenských a ekonomických podmínek se toto národní obrození prozrazovalo. Obecně se mluví o procesu na konci feudalismu, kdy se vytvářely společenské i ekonomické podmínky ke vzniku jednotlivých národů. I tam, kde se zdůrazňovaly jako hlavní společensko-ekonomické příčiny těchto přeměn na rozhraní dvou společenských formací, se ne vždy podrobně analyzovalo, jaká byla vnitřní kvalita tohoto procesu. Nijak nebylo podrobněji zkoumáno, jakého charakteru byla nově nastupující buržoazie jako třída a které sociální skupiny a vrstvy sehrávaly hlavní roli při utváření této nové společenské a ekonomické formace, spjaté s buržoazií jako vlastníkem nových výrobních prostředků a nositelem kapitalistického způsobu výroby, a z jakých příčin a podmínek tyto nové sociální vrstvy vznikaly.

Pokud se v dřívějším buržoazním dějinném podání uvažovalo též o národním obrození jako o společenském jevu, měl se tu na mysli v první řadě selský stav. Vzpomínalo se i účasti šlechty. Není sporu o tom, že je trvalou zásluhou selského stavu zachování a konzervování hovorového českého jazyka. To samo však o sobě ne mohlo být rozhodující, neboť tu chyběl objektivní hybný činitel a stimul. Samotné selské bouře a povstání nebyly schopny pro svou povahu a charakter trvale zvrátit feudální řád. Teprve v podmínkách nás tupu buržoazie stává se sama robotní otázkou otázkou eminentně politickou svou existenci hrozbou pro šlechtu. Jazykové povědomí, jímž bychom pokryli i první nesmělé krůčky tradičních venkovských písmáků, bylo schopno za určitých podmínek přecházet nejvýše pouze na okraj povědomí kulturního, opřeného především o historické reminiscence. Šlo tu stále a hlavně ještě o takzvané zemské vlastenectví, vycházející z vědomí teritoriální příslušnosti k zemi, jež poskytuje domov a obživu.

Jak se prokázalo, jazykové a teritoriální pojetí však samo o sobě nepostačovalo. Tím spíše, že názorové pojetí na vesnici se vyznačovalo namnoze nedůvěrou v nové společenské proudy, jež byly např. v pamětech sedláka Dlaska označovány pejorativně za městské, sedláckum cizí. Musel proto přijít náraz nových společensko-ekonomických činitelů, opřený o nástup nových progresivních výrobních sil, doprovázený i čerstvým myšlenkovým a kulturním proudem, odpovídajícím těmto přeměnám a jejich charakteru.

Pro venkov znamenal nástup nových kapitalistických vztahů postupné rozbití staré feudální společnosti i s jejími názorovými představami. Při hodnocení příčin a následků nových vztahů na venkov je nutno vycházet ze skutečnosti, že kapitalistické výrobní vztahy byly na venkov rozšiřovány v důsledku městského způsobu výroby. Jen v ojedinělých případech, především u venkovských řemesel (mlynářů, sládků, kovářů a pod.), zámožných rychtářů, svobodníků a majetnějších sedláků, vyvstávaly předem určité podmínky pro nové společenské formy uvnitř venkovské společnosti samé, a to jedině však za předpokladu popudu zvenčí - to je z měst. Jazyková diferenciacce nehrála ještě v tehdejšíh světe rozlišitěných h feudálních panství tak významnou roli jako později.

Těživý tlak nevolnictví a roboty dlouho ponechával venkov jako celek národnostně nehybný, a to tím spíše, že tlak nevolnictví a roboty byl navíc násoben roky neúrody, epidemiemi a válkami. Proto těžko by se hledaly v posledním velkém selském povstání roku 1775 prvky již počínajícího národního uvědomění, byť jen ve formě vědomí jazykového. Pouze výjimečně s reminiscencemi na husitství jako například na konopištském panství. Vyplývalo ostatně z vnitřní zákonitosti tehdejšího vývoje, že při procesu konečného zániku roboty to nebyl již venkov, respektive rolnictvo, které by bylo rozhodujícím činitelem, i když nesporně vedle konzervování českého jazykového povědomí přispělo významnou měrou k napadení měst českým živlem, vysláním svého populačního přebytku do městských nebo příměstských oblastí.

Feudalismus v jeho poslední fázi dorazily síly, vyvstálé již plně uprostřed společnosti městské, v níž na rozdíl od dynastického či rodového teritoriálního vlastnictví feudálního pána či patricia si řemeslník, živnostník a počínající podnikatel zajišťuje své od-

bytiště a trh pro své výrobky mezi lidmi svého jazyka a žárlivě toto odbytiště ochranářsky střeží před cizí soutěží a zejména vlivy německé konkurence.

V tomto procesu postupného vytváření českého národního trhu vznikal i novodobý český městský stav - buržoazie, který nemohl nikterak navazovat na svého předchůdce, patriciát doby feudální, neboť Bílou horou přišly naše země nejen o většinu své původní šlechty, nýbrž i o měšťanstvo, které - pokud zbylo - splynulo ve své podstatě s německým patriciátem.

V procesu kapitalistických přeměn, kdy z nevolnictví vymaněné české venkovské obyvatelstvo počíná pronikat ve zvýšené míře do měst a jejich předměstí, město opět zpětně postupně vtiskuje venkovu kapitalistické rysy a vztahy i způsob buržoazního nazírání. Mizí tu poslední zbytky starých feudálních forem renty, nastává přechod k uplatnění nových, výnosnějších pracovních postupů i v zemědělství. Mizí starý úhor a místo trojhonného hospodaření se postupně přechází k hospodaření střídavému. A to nejprve na velkostatech, poté i u majetnějších hospodářů. Jsou zde již patrné průvodní jevy začínající zemědělské výrobní revoluce jako období revoluce průmyslové. Přitom je zde patrna zajímavá retardační úloha chovu ovcí při zavádění nových forem hospodaření.

Ač docházelo k převratnému vývoji ekonomických vztahů, zůstávalo venkovské obyvatelstvo dlouho v zajetí patriarchálních představ, které bylo možno překonávat pouze krok za krokem. Zde pak bylo vděčné pole pro široké působení probuzeneckých vlastenců, rekrutujících se ze vznikající drobné české inteligence, studentů, učitelů, nižších vrchnostenských úředníků a svým způsobem i z řad nižšího kléru. Přitom venkov dlouho setrvává jako celek na prvotním stupni českého jazykového povědomí, ovlivněném navíc silně barokním pojetím. Toto jazykové povědomí se teprve v procesu kapitalistické diferenciace venkova propracovává v uvědomělé češtví. Bylo tedy obrozenecké hnutí ve svých společensko-ekonomických příčinách i projevech úzce spjato s městy, respektive s řemeslnou a průmyslovou výrobou ve městech soustředěnou. Tak konstatoval např. J. E. Vocel, že český národ se již neskládá jen ze selské vrstvy, nýbrž že se probudily i další vrstvy jeho organismu, takže pro ně již nemůže dostačovat pouze německé vzdělání.

Pokud šlo o úlohu vlastenecké inteligence, ta také sama o sobě nemohla být rozhodující. Inteligence byla totiž pouze prostředníkem a mluvčím sociální vrstvy, z níž vzešla. Přitom společenský význam vlastenecké inteligence spočíval tehdy právě v tom, že tato se ve svých záměrech a cílech ztotožňovala se sociálními vrstvami, které měly bezprostřední zájem na pádu feudalismu a novém společenském pohybu vpřed.

V procesu vytváření české buržoazní společnosti pochopitelně přicházely ke slovu i kulturní a bezprostředně ideologické stimuly, mající schopnost již i samostatně působit jako ucelený systém. Sahrávaly zde svou roli všechny ony jevy, které zahrnujeme do souhrnného názvu národního obrození jako jazykového a kulturního fenoménu, se všemi jeho literárními projevy, historickými reminiscencemi a tradicemi a vědeckoorganizačním úsilím, nehledě k ideovému vlivu slovanské myšlenky.

Přitom není možno tyto odvozené jevy zaměňovat za základní faktory, právě tak jako nelze následky zaměňovat za příčiny. Všechny vnější jevy je zde vždy třeba převádět na společensko-ekonomická prvočísla a prvočinitele, abychom se dobrali skutečného jádra a vlastních příčin jevů a jejich podstaty.

Všechny idealistické představy a konstrukce ostatně jako by zahrhl již předem v náznanu sám Jungmann ve své Historii literatury české, když hleděl na obrození jako na cosi přirozeného a vývojové organické. Právě na počátku generace éry Jungmannovy se již také setkáváme s velmi věcnými argumentacemi o účelnosti znát český jazyk pro potřeby praktického života, obchodu, řemesel a podnikání, jak to odůvodnuje již Pelcl zdurazňováním zásady o osvojení si vzdělání v zájmu lepšího životního uplatnění za pomoci vlastního jazyka a bez zprostředkování němčiny nebo dokonce donedávna předtím platné latiny. V tomto pragmatickém pojetí jako bychom již na počátku století slyšeli zaznívat předzvěst pozdějšího programového hesla Havlíčkovy generace let čtyřicátých o dvojčetné nutnosti vzdělávat se a bohatnout, dovedené pak v šedesátých letech národovci grégrovského typu k vyznávání zásady, že čím kdo bohatší, tím i zasloužilejší o věc národa.

Při všech širších úvahách o údobí národního obrození nelze si nijak odmyslet základ-

ní globální rozpor této doby, vyplývající z antagonistických vztahů mezi českou malou výrobou a německou velkovýrobou. Vedle důsledků průmyslového uplatnění páry a stavby železnic třeba přihlížet i k rozsáhlému migračnímu pohybu český mluvícího obyvatelstva do městských a příměstských aglomerací jako k velmi důležitému faktoru. Tato migrace způsobila nejen obvykle uváděné počestění měst nebo alespoň obklopení jejich německého jádra českým živlem, nýbrž především znamenala vážné sociální důsledky s vytvořením protikladu českých lidových vrstev a vznikajícího českého proletariátu k německé buržoazii, aby zároveň byly již patrné prvky třídních protikladů i ve vlastním českém táboře, a to přes všechna navenek proklamovaná hesla o potřebě národní jednoty, jichž uměla buržoazie ve svém vlastním zájmu plně využívat a zneužívat.

Přitom veškeré úsilí a boj za uplatnění českého jazykového práva, který v daných podmínkách napomáhal k rozvoji kapitalistických vztahů v českém prostředí, byl na svém počátku totožný s ekonomickou emancipací a snahami o společenské prosazení český mluvící maloburžoazní řemeslnické vrstvy. Ekonomické a společenské prosazování se této vrstvy bylo však nejdříve doprovázeno planým a křiklavým vlastenčením i zbožně předstíraným vlasteneckým zánícením jako zástěny pro získání žádoucího prosazení v zájmu zisku a výhod. Dokonce se velmi brzy projevil i vnitřní boj mezi vlastenci samotnými o výhodnější postavení či existenční zajištění v zatím velmi poskrovných vlasteneckých českých institucích, jejichž celkovou rozsáhlou organizátorskou a uvědomovací práci nelze podcenovat. Jejím výsledkem bylo ustavení čestných vlasteneckých spolků, čítáren či besed a ochotnických divadelních sdružení až po vytváření vrcholových institucí kulturního a hospodářského rázu, respektive proniknutí do nich. Tento proces se již vyslovně děl mimo starý feudální rámec cechovních pravidel a snah o reglementaci výroby a prodeje. Vznik rozmanitých divadelních spolků a hospodářských institucí, případně pronikání českého živlu do stávajících, sám o sobě již napovídá výrazné přesuny v tehdejších společensko-ekonomických vztazích.

Zároveň byla vytvářena snaha celistvě zvládnout úroveň tehdejších vědeckých a technických poznatků za pomoci češtiny tak, aby nebylo třeba používat služeb němčiny pro obsáhnutí soudobého poznání. Pečuje o to sám Palacký s Preslem, Purkyněm a dalšími. Nebylo přitom zapomínáno ani na zvládnutí běžného technického a řemeslnického českého názvosloví. Palacký přitom záhy uvažuje o vydání české encyklopedie, a to jak výslovně uvádí nikoliv pro sedláky, nýbrž právě pro vytvářející se českou buržoazní vrstvu.

Jak patrně, jazykový boj byl jen zdánlivou formou k daleko hlubšímu obsahu v cílech a záměrech nyní již zcela zřetelně se utvářející české buržoazie. Přitom lze zde sledovat stále výrazněji uplatňované úsilí o spravedlivé sociální vyrovnání oproti lépe situovaným a společensky i hospodářsky zvýhodňovaným německým mluvícím vrstvám obyvatelstva. A to tím spíše, že představitelé státní moci, velkostatkáři, majitelé továren, finanční podnikatelé i velkoobchodníci, byli vesměs Němci. Vyplývá tu, že české jazykové úsilí a národní hnutí bylo pouze formou, jejímž obsahem byla sociální a třídní podstata. Významným znakem tohoto českého jazykového úsilí byl jeho sociální a třídní náboj, díky jemuž se právě podařilo prosadit zdánlivě téměř nemožné. A to i vůči nejednemu nepřiznávavému faktoru, hovořícímu proti, nemluvě o trojím útlaku - politickém, ekonomickém a národnostním, působícím spolu s útlakem sociálním jako jeho součástí.

Vznikající česká buržoazie stála tedy v době konečného zániku feudalismu před závažným úkolem neustále se větší měrou prosazovat hospodářsky, vnitřně se sociálně diferencovat vytvářením vlastní zámožnější vrstvy a zároveň se snažit dohnat hospodářsky stůj co stůj pokročilejší a vnitřně již více diferencovanou buržoazii německou. V tomto smyslu znamenal konec třicátých let XIX. století a počátek let čtyřicátých první náznaky sebevědomého projevu ve víře v zdar českého úsilí. Tato počínající sebedůvěra byla opřena hlavně o ekonomické prosazování drobné buržoazie, a to zejména její řemeslnické vrstvy. Přitom se také počala ozývat v této době i první kritika do vlastních řad, a to v tehde, ich podmínkách především prostřednictvím literatury, upozorňující na nejjeden již se projevující společenský neudh a nešvar. Od třicátých let kvasil také společenský, po výtece sociální proces uvnitř českého tábora samého, vrcholící rokem 1848, v jehož průběhu dochází již i k otevřené diferenciaci politické.

Od čtyřicátých let jsme také svědky jevu, kdy část český mluvících řemeslníků se

stává i příslušníky střední vrstvy české buržoazie a počíná již myslet v širších hospodářských souvislostech. Vzhledem k daným podmínkám se přitom téměř mimoděk dospívalo k pojetí hospodářského austroslavismu, majícímu na zřeteli prosazení nejen na vlastních, ale i dalších odbytištích a trzích ve slovanských zemích monarchie při současných obavách z německé a hlavně říšskoněmecké konkurence s její hrozbou celního spolku.

Ve snaze vytvořit hybné síly českého národního obrození poukazem na přeměny v oblasti výroby a směny nelze ovšem upadat do plochého ekonomismu bez přihlížení k ostatním průvodním jevům a jejich zpětnému působení. Nemožno například opomíjet bezprostřední význam, dosah i následný ohlas silné vlny slovanského vědomí a nadšení pro Rusy - zachránce a osvoboditele v závěru protinapoleonských válek, zapůsobivší silně na hospodářsky probudilejší, česky mluvící vrstvy obyvatelstva a jeho inteligenci a zároveň inspiřující i prvé politickoideové náběhy, ztvárněné ve slovanském programu Kollárovy Slávy dcery a ztělesněné v úsilí Jungmannovy generace.

Celkově lze shrnout, že ne jeden jev mluví pro to, abychom za vlastního původce procesu českého národního obrození považovali sociální vrstvu pro trh vyrábějících samostatných řemeslníků a živnostenských výrobců, mluvících českým jazykem. Byla to vrstva, provozovatelů malovýrobního, živnostensky se prosazujícího řemesla ve vznikajících kapitalistických tržních vztazích, která stála u kolébky novodobého českého národa. Vedle doznívajících protikladů v rozpadávající se feudální sféře, přetrvávajících za stále ještě uplatňovaného robotního útlaku rolnictva, spočívala na vrstvě českého živnostenského řemeslnictva hlavní tíha nastupujících rozporů a konfliktů, jakožto průvodní zjev nastupujícího kapitalismu. V souvislosti s rozpadem přežívajících feudálních cechovních vztahů a v důsledku prudkého vzrůstu výroby mimo cechovní reglementaci byla nucena tato vrstva hledat nové sociální i morální opory a jistoty. Namísto již překonaného úzkého cechovního sdružování vyvstával za podpory celého národního kolektivu pro tuto sociální vrstvu vyšší a širší typ sdružování. Šlo tu i o pocit ochrany v tomto kolektivu proti hospodářsky silnější německé podnikatelské vrstvě.

V globálním konfliktu české malovýroby s německou velkovýrobou se česká malovýroba bránila svou kvantitou, opřeno o celý národní kolektiv. Přitom je zde zřejmé, jak probudilost národní šla ruku v ruce s probudilostí hospodářskou a naopak. To platí i pro proces postupného zapojování venkova do kapitalistického tržního koloběhu, i když venkov se v tomto smyslu hospodářsky i národně počíná výrazněji prosazovat až v šedesátých letech.

Považujeme-li živnostensky provozované řemeslo hlavního nositele uvědomělého národního procesu, můžeme tento předpoklad v ne jednom opřít i o soudobou literaturu a dramatickou tvorbu. Ve vlasteneckých povídkách a divadelních kusech hraje drobný český řemeslník s charakteristicky kladnými i zápornými stránkami své povahy důležitou a převažující úlohu. Vzpomenme jen na příklad Tylovy hry a z nich namátkou třeba Fidlovačky nebo prvou českou Škroupovu operu Dráteník, zasazenou svým dějem do maloměstského kupeckého prostředí.

Byla to také kulturní aktivita při zakládání ochotnických divadelních kroužků, četnářských besed, včetně různých forem sdružování pomocí hospodářských a podpurných spolků, jimiž předčila tato vrstva živnostenského řemesla předtím pověstné venkovské kantory, lidové písničky, kronikáře a ostatní činitele, včetně drobného kléru. Jsou to právě literární a dramatické projevy, jež ukazují, jak národnostní otázka byla již od samého prvopočátku současně otázkou sociální a jak nikoliv náhodou docházelo právě v literatuře a dramatické tvorbě ke spojování motivu sociálního s národnostním. Vzpomenme jen jako příklad hru Kutnohorští havíři od J. K. Tyla, kde vykořisťovatel horníku je německé národnosti.

Hovoříme-li tu o významné úloze drobných samostatných řemeslnických výrobců, není možno vidět pouze je samé, nýbrž i okruh dalších sociálních skupin na ně navazujících nebo na nich závislých, ať již dočasně nebo trvale. Do okruhu národnostního vlivu této řemeslnické vrstvy se dostává zpětně i venkov, zejména venkovská maloměsta.

Sledujeme-li sociální původ známých obrozeneckých vlastenců, seznáváme, že povětšinou pocházeli z řemeslnických vrstev, aby se jako vlastenecká inteligence stávali mluvčími hospodářského a společenského zájmu svých otců a bojovali proti tomu, co jejich

otce jak hospodářsky, tak sociálně, a tedy i národnostně tížilo. Sociální původ z drobné řemeslnické a živnostenské vrstvy shledáváme u velké části obrozenců, zejména zahrneme-li sem právem i venkovské mlynáře, sládky i příslušníky venkovských řemesel a živností. Pak můžeme považovat přímo za typické takové mluvčí, jako byli Havlíček, Trojan, Rieger, Tyl apod. Havlíček, živnostenský synek z kraje Českomoravské vysočiny, Trojan, mlynářský syn právě tak jako Rieger, Tyl, syn vojenského hudebníka a krejčího, abychom uvedli příklady za mnohé další. Byl to zejména Havlíček, který nejvýrazněji a přímo typicky veškerou svou činností ztělesňoval vědomí a zájmy vrstvy, z níž pocházel. Typický byl i jeho realistický přístup v prosazování hmotných zájmů své vrstvy. Za charakteristické možno považovat i realistické prohlášení Jakuba Malého z roku 1847 o tom, že vlastenci nic jiného na očích nemají než blaho všeobecné, blaho ovšem materiální, jelikož bez něho postup ku pravému blahu duševnímu je nemožný.

Ie zde patrné, jak obrodné vlastenecké úsilí mohlo nacházet svou živnou půdu až na určitém stupni výrobních a tržních vztahů, a to zejména tam, kde již docházelo k intenzivnějším prosazování řemeslné výroby pro širší trh. Příznivá půda pro toto působení byla všude tam, kde se již dospívalo na základě vyspělejších výrobních a tržních vztahů k relativně vyšší životní úrovni a zámožnosti. Zjišťujeme také, že tato řemeslnicko-živnostenská sociální vrstva se v průběhu čtyřicátých let jako celek počala postupně přetvářet v sebevědomý nižší střední stav. Z orientace na sociální vrstvu samostatných řemeslných malovýrobce jako hegemonů českého hnutí nutně plyne i poznání charakteru a povahy českého buržoazního nacionalismu, který má vlastní specifické rysy v porovnání např. s podmínkami polskými a maďarskými, určenými drobnou šlechtou a zburžoaznělou gentry, a německým prostředím, původně silně ovlivněným příslušníky svobodných povolání.

Nemůže být sporu o tom, že i když české národní hnutí v obrozenecké době mělo ve svých vnějších projevech převážně jazykový charakter, byla tu vlastním jádrem a příčinou vývoje sociálně ekonomická a třídní podmíněnost, daná stupněm a charakterem výrobních a tržních vztahů, být zastíraných jazykovými otázkami, obdobně jako za husitského revolučního hnutí byly sociální otázky promítány do náboženských pojmů a symbolů. Byla to v první řadě hospodářská a tržní aktivita, jež ovlivnila politické a tím i národní oživení.

Připomíná-li Bedřich Engels - máje na mysli období přechodu od feudalismu ke kapitalismu - důležitost toho, aby jedna třída byla natolik silná, aby své výrobní odvětví učinila národním výrobním odvětvím par excellence a tím se stala představitelkou celonárodních zájmů, že tato třída musí natolik zesílit, aby na jejím vzestupu závisel vzestup celého národa, pak toto platí odvozeně v českých poměrech pro sociální vrstvu samostatných řemeslnických výrobců. A to s tou obměnou, že tato sociální vrstva musela zejména v první fázi nejen do značné míry zastoupit buržoazní třídu jako celek, ale dokonce ji teprve konstituovat.

Proto bude nutno napříště věnovat sociální vrstvě samostatných živnostenských malovýrobce jakožto hegemonu českého národního obrození zvýšenou badatelskou pozornost. Bude třeba přihlídnout k souhrnným společensko-ekonomickým podmínkám, hmotným zájmům a nutnosti konkurenčního prosazení proti cizí jazykové bariéře, jež musela být prolomena, měla-li mít tato sociální vrstva zaručenu v celonárodním zájmu svou existenci. Také bude předmětem dalšího studia podrobně zjištění, za jakých doprovodných skutečností, v jakém rozsahu a intenzitě, početním složení - celkově i podle lokalit (zejména venkovských měst) - a v jakém časovém sledu se tato vrstva samostatných řemeslných výrobců stala jádrem, kolem něhož se vytvářel novodobý buržoazní český národ. Nebude možno také pominout ani to, jak tato povytce maloburžoazní vrstva napříště předurčovala a vtisovala české buržoazní společnosti své kladné i záporné vlastnosti s velmi rozpornými rysy a návyky nejen v oblasti ekonomické i sociální a ve sféře politické, nýbrž též co do charakteru asociální psychiky.

V zájmu podrobného objasnění úlohy a role této sledované sociální vrstvy bude nutno postupovat i metodicky poněkud novými cestami historického bádání než dosud. Ke slovu přijdou i kvantifikační metody zkoumání, zabývající se sledováním hromadných jevů a skutečností. V neposlední řadě zde řekne své i demografie a posléze i genealogie. Genealogie potud, že svými metodami má možnost osvětlit okolnosti sociálního původu celkového množství významných i méně významných vlastenců a takzvaných "chudých hochů, kteří

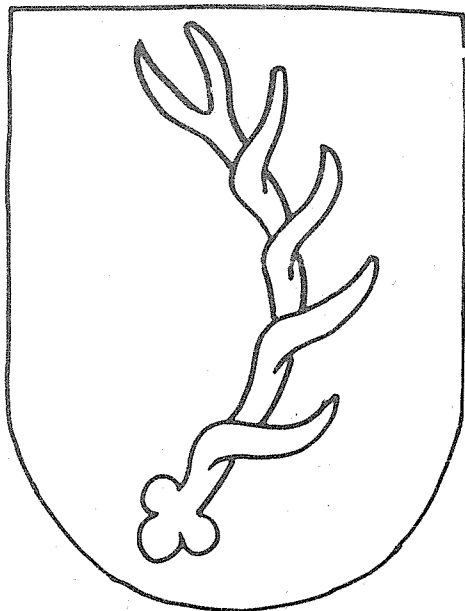
se proslavili", nehledě k dosud panenské půdě ve zkoumání sociálního a populačního složení obyvatelstva zejména venkovských měst a městeček, bez jejichž sociálního a demografického obrazu v horizontálním i vertikálním sledu i časové posloupnosti nebude možno obdržet celkový přehled i potřebnou analýzu o námi sledovaném úkolu, a tak objasnit české národní obroze ní především z hlediska jeho sociálních aspektů.

VZNIK, VÝVOJ A KONEČNÁ PODOBA ZNAKU MĚSTA ŠUMPERKU

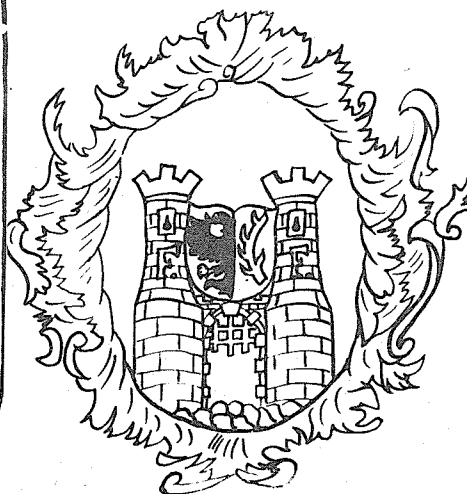
Vladimír Lešinger

Město Šumperk vzniklo někdy v letech 1269 - 1276. Původně bylo majetkem moravského markrabího, později bývalo často zastavováno. Od roku 1562 bylo městem královským, ale po bitvě na Bílé hoře opět upadlo do poddanského stavu.

Jak vypadal nejstarší znak města, není bezpečně známo. V listině císaře Ferdinanda I. ze dne 23. 4. 1562, udělené při příležitosti povýšení města na město královské, je původní znak popsán jako jelení paroh stříbrný o šesti výhoncích v modrém poli. Lze jej tedy považovat za znak původní, neboť i rod, který se psal ze Šumperka (dle Pilnáčka, Staromoravští rodové) užíval jeleního parohu stříbrného v modrém poli (obr. 1). V dobách mezi vznikem a udělením znaku povýšeného se objevují i jiné podoby městského znaku, nejčastěji části neb úplný erb jednotlivých pánů vlastnicích v té době šumper-

Obr. 1

Obr. 2

ské zboží. Teprve výše jmenovanou listinou byl dán městu konečně jeho platný znak, který je v jmenované listině vyobrazen a takto popsán: V štítě barvy červené je u spodku skála přirozené barvy, na níž stojí dvě kulaté, stříbrné, z kvádrů stavěné věže, každá opatřená cimbuřím o třech stínkách, a na každé z nich jest zlaté majuskulní písmeno F a nad písmenem střílna. Mezi věžemi jest zděná hradební zeď s cimbuřím, v které je prolomena brána, opatřená zdviženou padací mříží, vše v stříbrné barvě. Nad hradbou jest štípený štítek, jehož pravá polovice jest barvy zlaté a v ní pul ptáka orla černého, majícího červenou zbroj a červený vyplatitý jakýk. v levé polovici pak původní znak, jení lení parah stříbrný o šesti výhoncích v poli modrém (obr. 2). Je tedy chybné barevné vyobrazení H. G. Ströbbla, který uvádí zlaté věže místo stříbrných, zlatou mříž místo stříbrné a konečně chybu, která se opakuje nejčastěji, a to zelený trávník místo skály přirozené. Rovněž písmena F jsou v Ströbblově podání černá místo zlatých. Chybu s trávníkem uvádí ve své publikaci Česká města i J. Louda, rovněž tak v druhé Znaky československých měst, kde dokonce uvádí zelené trojvrší místo skály. Nejbližše pravdě je F. Zvolský ve Znacích moravských měst, kde však v popisu uvádí zelenou skálu, což se neslučuje s originálem. Velmi dobře je popsán znak města v díle dr. L. Baletky, Znaky měst a městeček Severomoravského kraje, kde však je opomenuto v kresbě znázornění kvádového zdva a střílny nad písmenem. V obr. 2 uvádím kopii znaku vyobrazeného v souhrnu listin vydaných městu, které jsou uloženy v OA v Šumperku. Reprodukce zmíněné listiny ze dne 23. 4. 1562 je uvedena v souboru fotografií Město Šumperk.

Literatura:

- F. Zvolský, Znaky moravských měst
 J. Louda, J. Herčík, Česká města
 J. Louda, Znaky československých měst
 Dr. L. Baletka, Znaky měst a městeček Severomoravského kraje
 Povyšovací listina ze dne 23. dubna 1562
 Soubor listin vydaných městu Šumperku

O RYCHTÁŘSKÝCH PEČETÍCH

Karel Liška

Ve 12. sešitě GH-Listu (3. ř.) bylo uvedeno rozdělení rychtářských pečeti našich měst a městeček podle jejich pečetních znamení a byly otisknuty kresby pečeti městských a rychtářských ze skupiny 1. (rychtářské pečeti nesly jen část městských znaku). Do druhé skupiny zařazujeme města, jejichž městské pečeti nesou znamení městských znaku, kdežto na rychtářských pečetích je peší postava rychtáře. Připojujeme vyobrazení pečeti měst Čelákovice a Kopidlna.

Čelákovským potvrdil městský znak Ferdinand I. v r. 1558 a zároveň udělil právo pe četiti červeným voskem (tehdy byly Čelákovice královským komorním městem). Popis znaku se uvádí též v konfirmaci Leopolda I. z 15. 5. 1680: "Totiz pole okrauhlé, s pudou modrou, vprostřed téhož pole strom dubový s kořením dole na patero rozděleným a nahoře s ratolestmi zelenými ovoce své neb žaludy nesoucími: na pravé straně vprostřed dřeva suk jeden a na levé straně dva suky od utáých větví mající, na pravé straně téhož stromu dubového jeden štít celý žluté neb zlaté barvy, bez helmu a točenic neb fafrnochův, a v něm dvě černá orličí křídla, brky vzhu ru jedno na pravou a druhé na levou stranu ukazující, avšak jedno druhého se nedotýkající, a po levé straně v témž modrém poli zase jiný štít červené neb rubínové barvy, prázdny. Nad tím štítem zavřený turnajský helm po pravé i levé straně s bílými neb stříbrnými točenicmi neb fafrnochly, a s vrchu zlatá královská koruna, nad níž opět stojí vzhu ru dvě černá orličí křídla, jedno na pravou a druhé na levou stranu brky vzdvižené..."

Na rychtářské pečeti je horní polovina postavy rychtáře, držícího v pravici rychtářské právo.

Kopidlnu udělil městský znak král Ludivík na přímluvu Zikmunda z Kopidlna a též právo pečeti zeleným voskem, listinou, danou na bradě pražském dne 9. 3. 1523: ... "totiž v blankytném štítu černé pul kozlové hlavy s krkem a jedním roh, a druhý pul kozlovy hlavy bílé a též druhý bílý roh ...".

Rychtářská pečeť nese ve svém znamení celou postavu rychtáře v brnění, opásaného dlouhým mečem a držícího v pravici rychtářské právo.

Podobné rychtářské pečete mají i další města: Benešov n. Ploučnicí, Český Dub, Dobříš, Praha - Hradčany, Chlumeck nad Cidl., Lomnice n. Pop., Menší město Pražské, Mladá Boleslav, Nalžovské Hory, Osečná, Rožďalovice, Semily, Teplice, Ústí nad Labem, Žitčelice n. Cidl.

ZPRÁVY

GHS PRAHA

REFERÁT O VÝSLEDKU JARNÍHO KURSU GHSP

Žádná pionýrská práce není lehká, Zvláště když šlo o akci, která se dosud v naší vlasti nikdy nekonala.

Oznámení o konání kursu bylo uveřejněno v Mladém Světě, v Mladé frontě, ve Svobodném Slově, ve Večerní Praze, v Lidové Demokracii. Již po oznámení v Mladém Světě byl počet posluchačů naplněn. Nemilé překvapení způsobilo opožděné oznámení ve Večerní Praze a Lidové Demokracii u těch, kteří se ihned po oznámení přihlásili a museli

jsme jim sdělit, že kurs je obsazen a teprve na podzim budou další kursy.

Přihlásilo se celkem rovných 200 osob, z toho pražských 164 a ostatních 36. Do kursu bylo přijato celkem 39 posluchačů. Z toho bylo 13 žen, 26 mužů. Stablní návstevu vykazovalo 30 posluchačů a ostatní chodili nepravidelně. Na začátku kursu bylo v kursu našich členů 11 a na konci 30. Z těch co chodili stabilně, se přihlásili všichni. Nejmladší posluchač byl Jan Oulík, 14ti letý školák, nejstarší posluchač byl 76letý. Rozvrstvení podle věku bylo takto: do 20ti let - 5 posluchačů, do 30ti let - 7, do 40ti let - 6, do 50 let - 1, do 60 let - 7, do 70ti let - 6, nad 70 let - 2.

Výsledky.

Přesto, že některé posluchače postihla chřipka, byla návštěvnost dobrá. Zájem byl opravdově vzorný. Hlavní cíl, naučit číst stará písmena, poznat rukopisné praktiky byl splněn, jak dokazovalo na konci kursu čtení posluchačů. Zřetelný tu byl pokrok. Nejprůkaznějšími jsou však odpovědi u těchto pěti otázek: 1. Jak mnoho Vám pomůže to, co jste při školení poznali? Jak jste si rozšířili vaše znalosti? 2. Doplnili jste si vše, co jste potřebovali nebo byste ještě potřebovali se s něčím seznámit? S čím? 3. Co jste při školení postrádali? 4. Co pokládáte podle vašeho názoru za nedostatky při provádění školení? 5. Co navrhuje pro zlepšení? Většina odpovědí vyzněla: kurs mi velmi pomohl; kurs je velkou pomocí pro začátečníky; přednášejícím se podarilo zanechat nadšení a pod. Zajímavé, že i několik zkušených badatelů - posluchačů zaznamenalo pro sebe jistý přínos z kursu a přednášky označily za hodnotné.

Příprava kursu.

Jelikož nebylo žádných zkušeností ani žádných příkladů, vyžádala si příprava značného času a přemýšlení, aby byl sestaven takový program, aby posluchačům nejvíce pomohl. Obtíž byla v tom, že bylo třeba počítat s posluchači zkušenými i nezkušenými. Proto jsme tu měli nejméně pocit nejistoty a jistého rizika. To, že v odpovědích nebyla jediná nepřiznávaná odpověď, dokládá, že náplň byla vhodně sestavena i provedena. Jako pomůcky (které jsme posluchačům dali zdarma) jsme připravili genealogické značky, formulář rodokmenu, nejběžnější latinská slova užívaná v matrikách, německou abecedu. Stejným dílem pro školení byla od dr. K. Beránka námi vydaná reprint. Paleografie. K přednáškám jsme připravili větší množství fotokopii matrik, gruntovních knih a jiného materiálu. Řada ukázek byla v originálech listin. I v tomto směru vyzněly odpovědi posluchačů kladně.

Nedostatky.

Stav místností a vchodu neodpovídá dnešním požadavkům, zvláště když je GHSF odkázána na svépomoc členů. Je postrádána uklízečka. Není dostatek prostoru u stolů, takže někteří posluchači psali na koleně.

Vyměřený čas pro školení byl velmi krátký a nedovoloval poskytnout více času na dokonalejší prohlédnutí si kolujících ukázek, když si při tom posluchači museli dělat poznámky z přednášené látky. Také úplnost a důkladnost nemohla býtí taková, jakou bychom byli chtěli. Nedostatkem bylo, že přednášející neznali texty přednášek ostatních pro krátkost času, čímž se projevila místy duplicita.

Celkový výsledek a poznatky.

1. Obrovský počet přihlášených dokládá, jak je velký zájem o rodopis a kronikářství a jak aktuální bylo zavedení kursu školení.
2. Odpověděli jsme všem s tím, že budeme pokračovat ve školení na podzim a že jim dáme čas vědět, a že se mezitím mohou stát našimi členy a chodit na přednášky genealogické aneb heraldické. Přihláškou asi 50 nových členů došlo tedy ke značnému přírůstku členu, z toho více členu aktivních.
3. Prekvapující byla odezva od zájemců mimopražských, kteří se nejen dožadují script z přednášek, ale hlásí se i za členy.
4. Přesto, že oznámení v novinách znělo výlučně jen pro genealogii a kronikáře, přihlásil se i pozoruhodný počet heraldiků. Bude tedy podzimní kurs heraldiků aktuální.

5. Celkové výsledky jsou silnou pobídkou pro naše pobočky, aby příkladů v dohledné době následovaly.
6. V archivech jsme se setkali nejen s kladnou odezvou, ale i s ochotou nám pomáhat.
7. Situace si vynucuje neprodleně začít s přípravou zamýšlené příručky. Pomůže to nejen těm, kteří nemohou do Prahy dojíždět, ale prohloubí to i další školení.
8. Je velká naděje získat další dobrovolné spolupracovníky, např. i na manuální práce.
9. Ukazuje se, že pro velký počet zájemců na podzimní kurs musíme najít velkou místnost pro školení asi 60 posluchačů.

Závěrem můžeme konstatovat, že vynaložené úsilí není marné, že výsledek je velmi příznivý a že je zde cesta nejen k dalšímu prohloubení znalostí členu badatelů, ale zvláště k jejich kolektivnímu sblížení.

R. Melichar

POBOČKA BRNO

K SEDMDESÁTINÁM DR. FRANTIŠKA MOJŽÍŠE

JUDr. Františka Mojžíše (nar. 28. 1. 1906 ve Viničných Šumicích v okr. Brno-venkov) zná široká vlastivědná obec nejen jako člena Muzejního spolku v Brně a Genealogické a heraldické společnosti, nýbrž i jako zpravodaje státní památkové péče, lexikografa a kronikáře své rodné obce, o níž napsal v r. 1966 samostatnou studii (Viničné Šumice, nástin vývoje středomoravské obce), na kterou navazuje obdobná práce o tamním Sokole (Padesát let TJ Sokol Viničné Šumice, 1970). Z dlouholeté práce dr. Fr. Mojžíše jako vysokoškolského knihovníka na vysoké škole veterinární a zemědělské vyplynulo i jeho osm kapitol pro Příručku pro knihovníky vysokých škol a příležitostně historické vzpomínkové práce pro almanachy obou škol, na nichž od r. 1956 působil. Za studii o výkladu pomístních jmen ve své rodné obci v rámci dotazníkové akce Ústavu pro jazyk český ČSAV - Místopisné komise v posledních letech se mu dostalo čestného uznání. Výrazná je Mojžíšova práce lexikografická, a to jak v redakci naučného slovníku, tak i při zpracování slovníku latinských citátů, rčení a úsloví, jež připravil zatím jen rukopisně o 10 500 heslech. Obdobnou namáhavou práci s velkou akribií podnikl i při přípravě latinsko-českého genealogického slovníku; u obou prací lze si přát, aby byly záhy zveřejněny.

Jubilanta, jež v Roušínově na někdejší měšťanské škole vyučoval literární kritik Fr. Götz zaujala obchodněprávní práce; dosáhl v r. 1933 doktorátu práv na brněnské právnické fakultě, ve třicátých letech působil v oblasti státní a finanční správy, v l. 1945 - 1952 jako vedoucí rektorátu Vysoké školy zemědělské v Brně a později jako vysokoškolský knihovník je znám svou hlubokou láskou k historii a k vlastivědě i k ochranářské práci vůbec a svou předobrou laskavou povahou, pro níž je v celé vlastivědné obci upřímně oblíben.

Jan Škutil

Z VÝLETU DO SLAVKOVA U BRNA

V sobotu 22. května 1977 se uskutečnil jednodenní výlet členu GHS a dalších zájemců za kulturními památkami městečka Slavkova. Účastníci v počtu 26 si prohlédli barokní zámek z poloviny 18. stol. realizovaný podle projektu italského architekta Domenica Martinelliho z Luccy, sídlo starobylého moravského rodu Kounicu. S nástinem genealogie tohoto rodu seznámil přítomné Ing. Špatný, který podal výklad také ke stavebnímu vývoji objektu a k instalaci jeho interiérů, prezentujících v těsném kompozičním navázání na architektonické řešení stavby a z plastického a malířského vypravení vycházející pozůstatek obrazové sbírky Kounicu. S restitucí zámeckého parku seznámil účastníky PhDr. Vícha, ředitel státního zámku. V programu byla zahrnuta také prohlídka části depozitářů Historického muzea ve Slavkově u Brna a expozice připravovaného napoleonského muzea.

Vyvrcholením vlastivědné exkurze byla návštěva rodinné hrobky Kounicu, chovající také nejvýznamnějšího Kounice, knížete Václava Antonína (1711 - 1794), diplomata, politika a státníka za vlády císařovny Marie Terezie.

Přes nepřízeň počasí si členové GHS a hosté prohlédli také některé stavební památky městečka jako: farní chrám z let 1786 až 1789, starobylý špitální kostelík Jana Křtitele, městskou radnici z r. 1592 a řadu domu s renezančním jádrem na slavkovském náměstí. Výklad k historii města a stavebním památkám pak přispěl k celkovému seznámení s minulostí tohoto městečka, (známého po celém světě jako Austerlitz) nedaleko něhož došlo 2. 12. 1805 k jedné z nejgrandióznějších bitev minulého století.

Rozloučení se Slavkovem u sklenky chutného moravského vína bylo příjemným zakončením dne naplněného mnoha bohatými zážitky.

Ing. J. Špatný

POBOČKA ÚSTÍ nad ORLICÍ

Po přípravě k ustavení ústecké pobočky v roce 1975, konala se dne 16. 1. 1976 v budově ONV v Ústí nad Orlicí informativní schůzka členů Genealogické a heraldické společnosti v Praze z tohoto okresu a dalších zájemců o rodopis, kterou svolal Jan Křivohlávek. Zúčastnilo se jí celkem 11 osob:

Jan Křivohlávek, Choceně co svolavatel a co zástupce Okresního archivu v Ústí nad Orlicí, Josef Ryšavý, František Hlyksa, Josef Novák, František Šilar, Miroslav Janiš, MUDr. František Sychra, Jaroslav Tvrdík, Josef Vašítko, Emil Mikolecký a Ing. Vladimír Porš.

Jednání řídil Jan Křivohlávek. Přečetl pracovní plán budoucí pobočky a seznámil účastníky této schůzky s činností ústředí v Praze. Pracovní plán pobočky má sestávat z členských besed, na kterých by členové pobočky referovali o svých zkušenostech a zájmech, na které přišli při rodopisném bádání. Dále by to mohlo být vypracování rodokmenu významných a zaslužitých osobností našeho okresu, vlastivědné vycházky, exkurze do Státního oblastního archivu v Zámrsku a pod. GHS v Ústí nad Orlicí bude teprve

Na této informativní schůzce byl zvolen následující přípravný pětičlenný výbor: Jan Křivohlávek, Josef Ryšavý, František Hlyksa, František Šilar a MUDr. František Sychra. Má se scházet jednou za 14 dní a členové jednou za měsíc. Přítel František Šilar přednesl svůj referát o nejstarším urbáři lanškrounsko-landšperského panství z roku 1568, který je deponován ve Státním oblastním archivu v Zámrsku. Josef Ryšavý navrhol získat pro členství pobočky hlavně mládež a pracující a pomáhat jim v rodopise a založit kroniku pobočky. Její obrazovou část by si vzal sám na starost. Naše schůzky by se měly konat o volných sobotách, aby se jich mohli zúčastnit pracující a mládež.

Ustavující schůzce pobočky, viz str. 29.

Od ustavující schůzky byly konány prozatím tři další schůzky, na kterých byly projednávány různé organizační otázky a uspořádány dvě přednášky. První přednesl př. MUDr. Sychra a pojednávala o Ústí n. O. po třicetileté válce. Druhou přednesl př. Dušek, který podal základní informace o heraldice. Jednou z prvních větších akcí byla exkurze do Státního oblastního archivu v Zámrsku, která byla přijata s velkým zájmem. Další společnou akcí bylo uspořádání vlastivědné vycházky na jeden z nejstarších a nejvýznamnějších hradů našeho okresu, Lanšperk. Vycházka byla spojena s přednáškou př. Musila o dějinách hradu a jeho okolí. Přípravuje se také vydávání zpravodaje pobočky.

V podzimních a zimních měsících bude pobočka organizovat pravděpodobně kursy čtení starého písma pod vedením př. Fr. Hlyksy. Přihlášky je možné umístiti u členů předsednictva pobočky.

NEDOŽÍVALI SE DŘÍVE LIDÉ VYSOKÉHO VĚKU ?

Rufolf Melichar

Dnes se občas mluví a píše o vyhlídkách dožití se vysokého věku v budoucnu. Podíváme se zatím do minulosti daleké i méně daleké.

1. Plinius starší, sestavil 70 roku př. n. l. tuto tabulku lidského stáří ze zasypaných měst Herkulanum a Pompeje:

51 jedinců - dožitého věku	100 let,
57 jedinců - dožitého věku	110 let,
2 jedinců - dožitého věku	124 let,
2	128 let,
4	130 let,
4	132 let,
3	137 let,
3	140 let.

2. V carském Rusku roku 1830 byl sestaven tento přehled:

120 jedinců - dožitého věku	110 let,
112	125 let,
3	130 let,
5	140 let,
2	145 let,
3	150 let,
3	155 let,
1	165 let.

3. Z matriky č. 1 a č. 11 Černovice u Tábora uvádím tři zápisy úmrtí letitých obyvatel:

- 13. února 1659 zemřela stará bába Anna mající let okolo 120 roku,
- 23. června 1803 zemřel Jan Beránek, nájemník zdejší, ve věku 117 let,
- 28. března 1741 zemřel Petr Schubert ve věku 104 roku.

4. Ladislav Procházka konfrontuje z matriky Solopisky okr. Kutná Hora M-10-11-1 zápis oddavek Martina Tesaře se zápisem úmrtím:

12. května 1652 potvrzen v stav manželstva Martin Tesař, maje věku svého 103 léta, s Dorotou, též letitou, z Hrádku.

Ženich upadl v noci z žebříku, umřel jest a pochován druhý den.

Úmrtí zápis:

V Hrádku 13. května 1652, zemřel Martin Tesař, upadl nenadále z žebříku, pochován v Solopiskách.

PŮVOD JUDR. FRANTIŠKA UHRA

Jan Křivohlávek

Život a osudy většiny lidí jsou obyčejné a ničím se od sebe nelíší. Jsou i takové osudy, které si zaslouží pro svoje etické hodnoty a zajímavost literární zpracování. Většinou se ho však nedočkají. Život a osudy "po Praze známého" JUDr. Františka Uhry, od jehož narození letos uplyne 150 let, však nezapadly a dočkaly se několikerého literárního, dramatického a dokonce i filmového zpracování.

František Uher se narodil 25. prosince 1825 v Bystřici (okr. Ústí nad Orlicí). Po ukončení školní docházky v místní škole odešel na Slovensko, kde v letech 1843 - 1844 studuje na Královském vyšším gymnáziu v Bratislavě. Pak se vrací do Čech a od roku 1845 do roku 1847 studuje na gymnáziu v Litomyšli. Odtud pak odchází do Olomouce, kde v letech 1847 - 1848 absolvuje první ročník právnických studií. V polovině roku 1848 mu zemřela matka, a tak se vrátil domů a dal se do sedláčení na rodném statku. Po dvou letech statek prodal sestře a odešel do Prahy pokračovat v započatých studiích. Roku 1856 je pak na Karlově univerzitě promován na doktora práv. Po studiích pracuje v advokátních kancelářích, aby získal praxi. V této době vydává (r. 1860) útlou knížku s názvem "Nový živnostenský řád a jak mu rozuměti". V roce 1861 se stává poslancem českého zemského sněmu. Nato se 21. prosince 1861 oženil. Jeho manželkou se stala Anna Smutná, původem z Chrásti u Chrudimi; (1) Jejich manželství však netrvalo dlouho. V polovině roku 1862 je Anna již zase zpět u svých rodičů.

František Uher pak byl ještě nějaký čas poslancem, ale v dubnu 1864 je ze zemského sněmu vyloučen pro nedostavení se na zasedání. Stává se z něho pijan, tulák a žebrák, který často mění bydliště. Také byl mnohokrát ošetřován v nemocnici U milosrdných bratří na Malé Straně. Na čas, roku 1869, se z tohoto života dostává a je v ošetřování v chorobinci na Karlově. Odtud v květnu 1870 odešel a dál se znov u do pijanského a tuláckého života. Dlouh v tomto způsobu života nepokračoval, protože 18. září 1870 v nemocnici U milosrdných bratří umírá. Pochován byl na Olšanech. (2)

František Uher pocházel z velmi starého rodu, který se poprvé v jeho rodné obci Bystřici připomíná již roku 1602. Tehdy "v sobotní den památky sv. Václava na zámku lanškrounském stoje při registrách Jakub Stráaský oznámil, že jest grunth svůj v těch právech a mezech s tím vším příslušenstvím, jakož jej sám přijímal, prodal Jakubu Uhrovi za sumu 150 kop".(3) Tento grunt, který později dostal čp. 20, se stal kolébku rodu Uhrů v Bystřici.(4) Později, r. 1720, Uhrové tento statek opouštějí a usazují se r. 1741 na gruntě čp. 59.(5) Jeden příslušník rodu, Jiřík Uher, krátký čas také vlastnil grunt čp. 73.(6) Po čase se příslušníci rodu usazují i jinde.

Za života Františkova děda je od čp. 59 oddělena část pozemku i se stavením čp. 60(7) pro Františkova otce Josefa Uhra. Ten tam ale prozatím nebydlel. Obýval čp. 280(8), kde se narodily všechny jeho děti, mezi nimi i František.(9) Na své hospodářství se Josef Uher odstěhoval teprve nedlouho před svou smrtí. V poslední vůli odkázal Františkovu bratru Josefovi, který byl starší, celé své hospodářství.(10) Ten však musel na vojnu, a tak hospodářství přenechal Františkovi.(11) Na statku zatím hospodařila matka, protože František byl dosud nezletilý. Roku 1850 ale hospodářství prostřednictvím poručníka prodal(12) dle předkupního práva sestře Františce, provdané Pecháčkové. Bratr Josef po návratu z vojny již hospodařit nikdy nezačal a roku 1886 svobodný umírá. Protože ani František ze svého krátkého manželství nezanechal dědičů, tato větev rodu Uhrů v Bystřici vymírá. Druhá větev rodu, založená strýcem Františkem Uhrem, sídlila na statku čp. 59. Později byl tento grunt také prodán. Rod však nezanikl. Příslušníci pocházející z této větve žijí v Bystřici dodnes.

Poznámky:

1. Osudy Anny Smutné jsou zpracovány v publikaci Františka Blažka "Batalion-život Dr. Uhra a jeho manželky", vydané v Chrásti u Chrudimi r. 1930.
2. Obsáhlejší životopis JUDr. Františka Uhra autor tohoto příspěvku zpracoval v podobě článku určeného pro MNV v Bystřici
3. SÚA Praha, Sběrka pozemkových knih; Lanškroun, č. kn. 13
4. Sta Zámrsk, Sběrka pozemkových knih; s. o. Lanškroun, č. kn. 54, fol. 19n
5. dtto fol. 236/2
6. dtto fol. 205
7. Sta Zámrsk, Sběrka pozemkových knih; s. o. Lanškroun, č. kn. 55, fol. 183
8. OA Ústí n. Orlicí, Obecní úřad Bystřec; matrika příslušníku obce z r. 1813, čp. 60 a 280
9. viz příloha
10. Sta Zámrsk, Vs Lanškroun sign. jud. 4/10468
11. Sta Zámrsk, Sběrka pozemkových knih; s. o. Lanškroun, č. kn. 55 (Bystřec) fol. 183
12. dtto č. kn. 57, fol. 95

Příloha

RODIČE A SOUROZENCI JUDR. FRANTIŠKA UHRA

Josef Uher

* 3. 8. 1790 Bystřec čp. 59
 + 13. 1. 1835 B čp. 60
 oo 24. 8. 1811 B. čp. 59

Rozálie Pauková

* 3. 11. 1789 B. čp. 45
 + 4. 8. 1848 B. čp. 60

Marie

* 16. 5. 1812 B. čp. 280

+ 16. 8. 1812 B. čp. 280

Josef

* 8. 8. 1813 B. čp. 280

+ 7. 5. 1814 B. čp. 280

josef

* 1. 4. 1815 B. čp. 280

+ 9. 6. 1815 B. čp. 280

Josefa

* 27. 5. 1816 B. čp. 280

+ 16. 8. 1816 B. čp. 280

Josef

* 11. 4. 1817 B. čp. 280

+ 21. 2. 1886 B. čp. 60

Jan

* 20. 11. 1819 B. čp. 280

+ 24. 1. 1820 B. čp. 280

Anna

* 18. 1. 1821 B. čp. 280

+ 16. 2. 1821 B. čp. 280

František

* 14. 3. 1821 B. čp. 280

+ 19. 8. 1822 B. čp. 280

Marie

* 21. 5. 1824 B. čp. 280

+ leden 1825 B. čp. 280

František

* 23. 12. 1825 B. čp. 280

+ 18. 9. 1870 Praha

oo 21. 12. 1861

Anna Smutná

* 3. 2. 1845 Chrást u Chrudimi

+ 1897 Viden

Františka

* 16. 5. 1829 B. čp. 280

+ 24. 4. 1868 B. čp. 60

oo 9. 5. 1847 B. čp. 60

František Pecháček z B. čp. 95

BADATELÉ BADATELŮM

RODINNÉ VZTAHY VE SVĚTLE ZÁPISŮ STARÝCH POZEMKOVÝCH KNIH
Jaroslav Jíhlavec

Zápisy ve starých pozemkových knihách, které se do 17. století nazývaly purkrechtní knihy či registra, později pak gruntovní knihy podle německého Grundbuch, charakterizují hospodářské a právní názory své doby a vyjadřují také vzájemný poměr mezi členy rodiny, rodu a ostatními obyvateli vesnice. Jsou ovšem také odrazem postoje vrchnosti a vrchnostenských úředníků, kteří byli rozhodující a konečnou instancí ve všech majetkových záležitostech poddaných. Z bohatého materiálu gruntovních knih je zatím málo čerpáno právě k osvětlení místních a dobových poměrů ve vesnici.

Z gruntovních knih dvou vesnic někdejšího panství Klášter Hradiště nad Jizerou jsem vybral několik případů, na kterých chci ukázat, jak mohou tyto ryze účelové hospodářské zápisy podat obraz tehdejšího života. Bylo použito register purkrechtních - gruntovních knih - uložených pod označením PK 3442 a PK 3445 v pobožce Stát, archivu v Mnichově Hradišti. Nyní jsou obě uváděné obce v okrese Mladá Boleslav, Neveklovice jako část obce Jiviny.

Pro zajímavost ještě přehled příjmení, která se zde vyskytují: Bouček (a), Dvořecký (d), Fabiánův (a), Hakmatouš (f), Jireš (f), Kuneš (b), Masák (e), Potměšil (d), Sračka (c), Štěpánek (b).

Většina zápisů v gruntovních knihách se týká převodu nemovitostí, případně movitého majetku s ním souvisejícího. S převodem nemovitosti také souvisí vybava dosud neprovdaných dětí a výměnek, který bývá v knihách velmi pečlivě zaznamenáván. Jako kuriosita působí v této oblasti následující zápis:

a) PK 3442, fol. K 3. Ves Neveklovice r. 1619

Zápisem z r. 1619 ujal Vavřinec Bouček od tchána svého Jana Fabiánova grunt v Neveklovicích" ato při té vejmince, aby týž Vavřinec tchána svého i tehýni, maje sobě takové dobrodiní učiněné, na to pamatoval a spolu s Mandalenou manželkou svou a dcerou jejich, všelijak náležitě a šetrně se k nim chovali a opatrovali a to až do smrti jich obou tak, aby otec i matka neměli sobě do nich co stěžovati. Neb přišla-li by jaká žaloba, že by rodičům svým ubližovali, nemohlo by se jim to lechce vážit, ale musil by takový statek jiným zetům Fabiánovým, který by z nich s to býti mohl, v té ceně a s tím nábytkem postoupiti, ale naděje vede, že k tomu Vavřinec přijíti nedá, poněvadž jest před všemi ohlásil, že což připověděl, tomu za dosti učiniti chce." Podmínečné postoupení gruntu, kterým si postupující zajišťuje pro sebe a svou manželku vlídné zacházení je opravdu velmi řídké.

Postupy se týkají většinou převodu z otce na syna, výjimečně na dceru nebo na zete nebo těchto převodů z odpovědek matky a bývají pravidelně uvozovány rčením: "nemohouce pro svůj věk sešlý a nedostatek zdraví děle hospodařiti" nebo "poznávajíc na sobě nedostatek zdraví a sešlost věku svého" či "poněvadž člověk letitý a zpracovaný jest." Že toto rčení bylo jen určitou formou, je vidět z následujícího zápisu:

b) PK 3442 fol. G 10, 11. Ves Neveklovice 1681 - 1884

V lednu 1681 Jiřík Kuneš ujal grunt od otce svého Pavla Kuneše, který pro sešlost věku svého více pracovati nemohl. Brzy však Pavel Kuneš, poznal, že Jiřík, syn jeho, na gruntu hospodařiti nemůže, dříve nežli by do dluhů zabředl a grunt ztenčil, zase jej od syna ujímá a ty 4 kopy, které syn jeho při soudě odepsané měl, nepřijmouc jich od něho, navracovati povinen není a tak týž Pavel Kuneš bude seděti v gruntě zaplaceném." A Pavel Kuneš - přes dříve prohlášenou sešlost věku - hospodařil na gruntě ještě tři roky a teprve r. 1684 odevzdal grunt svému zeti Pavlu Štěpánkovi a výměnek si učinil a "zůstávající ještě čtyři děti nezaopatřené, těm když by k vdání přišly, za vepravu svatební a víno ze sumy trhové po čtyřech kopách napřed vyjítí míti bude."

Naši předkové měli velký smysl pro spravedlnost, když jim a konečně i vrchnosti šlo o zachování gruntu a dobré hospodaření naněm. V následujícím zápise však přece jen mají synové větší, dvojnásobné podíly, což nebývá:

c) PK 3442 fol. B 4. Ves Neveklovice r. 1610

"Léta Páně 1610, ve středu po sv. Vítu, s povolením p. Jana Jiřího Labounského z Labouně a na Klášteře Hradišti n. Jiz., stalo se narovnání mezi sirotky Jiříka Sračky ve vsi Neveklovice a to takové: jakož jest sobě Saloména, manželka nebožtíka, statek po něm pozůstalý k opatrování až do smrti kšaftem měla, však nemohouce pro věk svůj sešlý a nedostatek zdraví svého děle hospodařiti, týž statek k opatrování Janovi, synu svému jest tímto zápisem postoupila a to tímto způsobem, aby podle odkazu otceva předně týž Saloméne, matce své, mimo všeckny jiné dluhy, žádnému nic neporážejíc, 24 kop, též Adamovi, bratru svému, 24 kopy - však nyní ty v moci vrchnosti zůstávají - potom Markyťe, sestře své 12 kop, Kateřině 12 kop, Dorotě 12 kop, Mariáně 12 kop, Mandelině 12 kop z téhož statku vydati má."

Je v té době také dost řídké, aby byl brán ohled na tělesnou vadu, která bránila ve vykonávání těžké zemědělské práce. Jeden vzorný příklad takového ohledu je v tomto zápise:

d) PK 3445 fol. 24. Ves Klášter r. 1617

Jiřík Dvorecký jinak Potměšil, krémář na Klášteře "pohlédaje k nedostatku svého syna Mikoláše, na zraku sníženého, postoupil jemu a dítkám jeho světničky neb chalupy při krmě své k živému užívání a držení, item sklep, který pod tou chaloupkou jest, item postoupil mu kus zahrady své v místě, kde téhož Mikoláše, syna jeho, včely stojí.... Naproti tomu Mikoláš, syn jeho, před právem přiznal, že takovým způsobem podíl svůj po rodičích svých zcela a zouplna přijal."

Stejně tak zaujme ocenění práce syna na gruntě a příznání, že otec proň dosud málo udělal. Odhad gruntu, na kterém je celý pár koní, je opravdu nízký a cena vlastně jen symbolická:

e) PK 3442 fol. M 8. Ves Neveklovice r. 1674

V r. 1674 Václav Masák "jsouce věkem sešlý člověk, že již více pracovati nemůže, přitlížejíce na to, že Jan, syn jeho, při něm od mladosti práci vedl a on otec, jemu synovi svému za to málo učinil, pročez postupuje tento grunt se vším k němu od starodávna příslušenstvím, se dvěma kusy potahu konského a se všemi k hospodářství náležitými potřebami dotčenému Janovi, synu svému, za 65 kop míšenských."

Jak se vrchnost snažila udržet dobré hospodáře i za cenu rizika těžkého postihu, ukazuje následující zápis. Na vysvětlenou uvádím: Sestry Mandelina Mladotova z Labouně a Kunka Kvítкова též z Labouně prodaly r. 1612 panství Klášter Hradiště nad Jizerou Václavovi Budovcovi z Budova na Hradišti nad Jizerou, Zásadce a Kocnovicích; tehdy si Mandelina Mladotova vymínila a ponechala Adama, syna Jiříka Jirše z Neveklovice, jako svého poddaného.

f) PK 3442 fol. J 2. Ves Neveklovice r. 1623

V r. 1623 zapsáno jest: "Jakož jest nejednou toho Jiřík Jirš jinak Hakmatouše zprávu učinil, že jest toho oumyslu Adamovi, synu svému statek svůj v jisté sumě odevzdati a postupit z té příčiny, poněvadž člověk letitý a zpracovaný jest a týž grunt již spravovati s všemi povinnostmi povždy J. M. pánu náležitě vykonávati bedlivě že nemůže. A tak tehdy, aby grunt se nezpouštěl a nehynul, povinnosti J. M. pánu vedle jiných sousedů se vykonávati mohly, povoleno Adamovi, synu jeho, aby týž grunt a statek ujal podle ohlášení Jiříka Jirše, otce jeho, s níže psanými výminkami: Adama, otce svého, do smrti opatrovati má a při tom jednu krávu na obroce svém chovat, že pak ještě zůstává jedna dcera Jiříka Jirše nevyhřytá, uvolil se Adam Jirš buď náležitou vejpravu, když by k vdání přišla, učiniti, neb místo vejpravy 20 kop klásti. A poněvadž ohlášení Jiříka Jirše, že by chtěl Adamovi, synu svému, týž grunt postoupiti a odevzdati, proto se k tomu povolití tak zhoła nemohlo z té příčiny, že jsa poddaný vedle vymínění paní Magdaleny Mladotovy z Labouně, žádného zhostu ani povolení k zůstávání zde na gruntech klášterských nepřednáší, ale jakž vypsáno, aby grunt nehynul a jinší povinnosti zdržovány nebyly a sousedé příčinou toho gruntu i sami nezanedbávali, povoleno též Adamovi Jiršovi tímto zápisem tento grunt ujíti, avšak na ten způsobem, aby se o to dotčený Adam Jirš skutečně staral, aby ad actum tohoto zápisu do roka pořád zběhlého od své vrchnosti list zhostný sem na grunty klášterské přinesl a že skrze toho povolení k tomu zápisu, pan úředník od vrchnosti jeho ani od jiného žádné úhony míti nebude, za to všechno se za podpůrce Jiřík, otec jeho a Jan Jirš, bratr jeho, oba ze vsi Neveklovice, postavili a to potvrdili rukou dáním."

Těchto několik ukázek má sloužit jako příklad, co vše lze z gruntovních knih vyčíst. Nesnažme se jen shromažďovat data, ale zahloubejme se do života našich předků. Někdy bychom si z nich mohli vzít příklad.

RODOPISNÉ ZÁPISY V MATRIKÁCH I MIMO NĚ

Vilém Nejedlý

Podpisné záznamy lze nalézt jak v matrikách, tak i v jiných místech. Při rodopisném bádání v Jindřichovohradeckém archivu jsem nalezl zajímavý kopulační list česko-bratrské církve v Žitavě, mající vztah k mělnickému panství, tehdy patřícímu Černínům. Ve spisech Ad Žitava V. je ve slozce na jejímž obalu je německá poznámka "Zwey Melniker-Unterthanen betreffend, so von einem lutharischen Pastor in Zittau copulirt werden" český text o sňatku Jana Justa a Anny Klabanové. Vzhledem ke krásné češtině a jako důkaz, že prameny rodopisného bádání jsou nečekané a nevyčerpatelné, podávám doslovný přepis oddacího listu:

"Křesťanskému čtenáři přátelské pozdravení."

Já níže podepsány uvozuji tímto v známost. Že tyto dvě osoby křesťanské totiž poctivý

a šlechetný mládenec Jan Just a potom ctná a šlechetná panna Anna Klabanová mne uctivě a šetrně žádali, abych podle moci a ouřadu svého svatého v stavu manželském je potvrdil, kteroužto jejich srdečnou a velmi chvalitebnou žádost chtěl jsem také naplniti a tyto dvě z vrchu jmenované osoby slovem Božím při přítomnosti pobožných a poctivých lidí pořádně potvrditi.

Z kteréžto příčiny já také nyní těmto novým manželům na milostivém Pánu Bohu z gruntu srdce svého vinšuji, aby v svornosti, upřímnosti a lásce přebývali a všelijakého štěstí, zdraví a požehnaní božského užívajících, potom po této smrtedlnosti se všemi námi do království božského se dostali.

Já mezi tím zůstávám pod ochranou Boha milostivého na svatých modlitbách povinně a věrně trvající a k službám duchovním vždy pohotový

M. Johannes Gergius Dolanský
zpráve církevní

L. s.

V Žitavě dne 20. Novembris Ao 1703.

Jak naproti tomu působí málo ušlechtilé některé výrazy, které nalezneme v matrikách (1) o matkách nemanželských dětí, i když musíme brát v úvahu, že tehdejší řeč i mravy byly dosti hrubé a některé používané výrazy měly poněkud jiný význam. Zhusťta se u jmen nemanželských matek vyskytuje výraz "kurva" nebo "zkurvená", u nemanželských dětí výraz "panchart" nebo "z nepořádného lože zplozené". Místo otce se pak uvádí "otec nepovědomý". Že však některý farář to myslel s odsouzením nemanželského styku doopravdy a nezalekl se ani šlechtice je patrné ze zápisu, který cituji doslovně (2):

Z Malkova: Pokřtěno dítě uroz. a stat. rytíře pana Jana Buryána z Újezda Tomáš (správně Buryán Jeníček z Újezda a na Malkově p.p.) syn Tomáš z nepořádného lože splozený, matka jeho kurva jménem Juliána má muže na vojně. Dal 4 zlatý a za pokutu jsem mu vzal pár volu, kterými ke křtu se přivezli.

Poznámky:

1. StOA Praha - Karlov, ř. k. farní úřad Kouřim M 8 - 8/1 a M 8 - 8/2.
2. Záboř u Blatné. Liber baptisati. Anno 1626 20 Dec.

Z rukopisu PAMĚTIHODNO Jana Jeníka z Bratřic. "Když se proneslo, že nějaká svobodná dívka otěhotněla, tu ji bába (porodní, pozn.) musila ze špinavých hadrů ušitým čepcem čepiti a ona ubohá první neděli nebo svátek v tom čepci a s černou svíčkou musela stát před vraty kostela a každého do kostela jdoucí(ho) osloviti veršem: 'Vítám vás do kostela - já jsem se dopustila'.

K větší potupě stál za ní biče s velkým karabáčem, kterým tu ubohou přenešťastnou osobu ihned přes záda šlehnul, když ona ze studu ty slova neb verš jasně a zřetelně nevyslovila. A do kostela nesměla ten den vkročit, ale zůstala před kostelem tak dlouho stát, až se služby boží skončily. A pak zase, když lidé z kostela vycházeli, opět musela volat: 'Vítám vás slovem Božím - kam pak to dítě uložím'.

Zavedl Jesuiti po r. 1620; tento trest zrušil Josef II. již za vlády Marie Terezie. Mnohá mateř takové svedené z bolesti i hanby se rozemohla a zemřela."

Potud text Jana Jeníka rytíře z Bratřic z r. 1810 v rukopisu Národního musea v Praze (sign. IV G 13, díl I. str. 377 - 378).

Vypsal: El

NÁKLADY NA POHŘEB V 17. STOLETÍ

Jaroslav Jíhlavec

Data narození a úmrtí - počátku a konce lidského života - tvoří základy rodopisu. O podrobnostech okolo těchto dvou mezních dat života každého lidského jedince se však zpravidla málo dovídáme. Jen někdy náhoda poskytne bližší zprávy, jak vidno z následujícího případu.

V Neveklovicích na jednom gruntě hospodařil od r. 1651 Matěj Strážistký jinak Valenta, jenž ten grunt prodal v r. 1678 Jiříkovi Koškovi, od r. 1682 přijímala vejrunkny již vdova po Matějovi Valentovi, po němž zustalo šest dětí. A v r. 1692 je zapsáno, že Jiřík Košek položil 4 kopy grošu míš., které byly propuštěny Kryštofovi Čin-kovi, "co na pohřeb utopeného Jiříka, sirotka po Matějovi Valentovi, náklad vedl".(1)

V registrech purkrechtních (gruntovní knize) vsi Neveklovic na panství Klášter Hradiště nad Jizerou, založených v r. 1588, je vložen list s tímto textem:

Pamět nákladů na pohřeb neb. Jiříka, syna po neb. Matějovi Valentovi.

Předně koupené dvě svíce za		12 kr
za košili do hrobu	1 zl	
za truhlu dáno		35 kr
když se sešli lidé na průvod dáno jim a		
kantorovi piva za		30 kr
kantorovi od zpívání dáno		39 kr
zvoníkům		51 kr
hrobníkovi od udělení hrobu		24 kr
v Mohelnici za pivo dáno		15 kr

facit 4 zl 36 kr (2)

Výkaz není datován, ale lze jej časově zařadit sledováním zápisu dotčených register. Zajímavé je, že mezi výdaji pohřebními se neuvádí plat knězi, ač zřejmě šlo o pohřeb církevní.

Ještě jedné okolnosti lze si povšimnout. Neveklovice patřily k farnímu kostelu na Mukařově. Byl-li pohřeb Jiříka Valenty v Mohelnici - jak patrně z výdajů na pivo - možno z toho patrně usuzovat, že tehdy fara mukařovská nebyla osazena knězem, a že tedy proto se pohřební obřady konaly v kostele mohelnickém.

Prameny:

Pozn. kn. býv. okr. Mnich, Hradiště, č. 3222 poboč. St. A. Mnich, Hradiště

1. - fol. C3, C6, C7

2. - list vložen u fol. E 1

ZE SEDMÉHO SJEZDU SLOVENSKÉ HISTORICKÉ SPOLEČNOSTI (9. - 12. 6. 1975)

Karel Bezděk

V referátu, uveřejněném v Historickém časopisu roč. 22-1976-č. 1,2, referuje Darina Lehotská o činnosti a stavu tzv. pomocných historických věd na Slovensku v údobí od konce II. svět. války do 3. sjezdu SHS r. 1959 a obšírněji v údobí od 3. do 7. sjezdu (1960 - 1975). Srovnání s poměry v české soc. republice není bez zajímavosti i podáváme proto tento krátký obsah referátu.

Z pomocných věd historických (diplomatika, paleografie, chronologie, sfragistika, heraldika, genealogie, kodikologie, metrologie, numismatika, histor. geografie, hist. topografie, hist. demografie a statistika) nás jistě budou nejvíce zajímat zejména tři z nich, genealogie, heraldika a sfragistika:

V údobí do roku 1960 se pracovalo všeobecně neorganizovaně a nysystematicky. Zprvu chyběl dostatečný počet odborně vzdělaných pracovníků (historika, archiváře) a jejich práci znesnadňoval nedostatek odbor. a pracovních pomůcek; na vys. školách se přednášelo jen něco z tradičních disciplin. Zvolna se však poválečný stav lepšil a sama histor. věda se do r. 1960 formovala a v tandemu s ní i pom. vědy historické nejen dle vyvstálých potřeb našich, ale i v souladu s mezinár. potřebami. Bylo zreorganizováno archivnictví a koncem údobí už dobře splňovalo požadavky naň kladené.

Vzrůstaly zvolna možnosti publikační. V oboru zmíněných PVH vydal prof. Alex. Húš-

čava vysokoškols. učebnici paleografie "Dejiny a vývoj nášho písma" (Bratislava 1951), J. Mazúrovi a J. Žundelovi vydala Slov. archivní správa pomůcku z chronologie (SAS r. 1955) a vydala také příručku diplomatiky, sfragistiky a heraldiky (SAS r. 1958), v níž herald. a sfragist. část zpracoval J. Novák. Genealogii se v tomto období vůbec nevěnovala pozornost. Jinak však se PVH orientovaly ve výzkumných pracích vedle středověku také na období novější, mladší a to vše za stálého prohlubování dosavadních a zaváděním a uplatňováním nových pracovních metod a disciplin. Tak se vytvořily podmínky pro moderní a cílevědomou práci v době po 3. sjezdu.

V údobí 1960 - 1975

Největší úsilí jeví se na poli diplomatiky, třeba v oborech práce měst. kanceláří, vedení daňových a pozemkových knih, ve vinohradnictví (např. rukopisný rozbor M. Bađurovė k dějinám), rozborů urbářů, účetnictví jednotliv. panství, soudnictví a j.

Autorka potvrzuje starou pravdu, že genealogie se považovala dlouho za pomocnou vědu k dějinám feudalismu. V novém období však, i když velmi zvolna, genealogické zkoumání překonává tuto bariéru a věnuje pozornost také jiným oblastem. Údobí dlouhých stagnace končí a poslední dobou přichází slovenská genealogie s rozšířeným programem. Šlechtické rody zůstávají přirozeně nadále jedním z předmětů jejího bádání, ale zájem rozšiřuje se více na rodiny významných osobností, známých literátů a umělců, ale i politiků a přibývá výzkumu městských prostředí.

Tento nový rozvoj Genealogie podpořilo nemalou měrou postupné zpřístupňování archivů jednotlivých panství. Archivní práce a její popularizování vyžádalo znalosti o rodinných svazcích, spojování jednotlivých panství a majetkovosti podílů, bylo třeba vysvětlit, proč se ve fondech dotyčných panství nacházely písemnosti cizího původu. Uvedené souvislosti se projevují v průvodcích po ŠSÚA a po státních archivech: jinak i v jediné dosud rozsáhlejší studii Juraje Žudela o archivu rodu Amade-Uchtritř (Zbor. Arch. Prác. 11, 1961).

Jako příklady k předchozímu odstavci (rody a města) se uvádí: Příspěvek Mil. Okála o turčianské rodině Rakovských, jejímiž příslušníky byly i vynikající představitelé kulturního života (Zbor. FFUK - Historica, 18, 1967; 19, 1968) či menší studie o rodině Platthyovců (J. Platthyová v rukopise, 1972) a Nyáryovců (M. Káfková v rukopise, 1972), dvě studie z bratislavského středověkého prostředí a to o obchodnické rodině Venturovců (J. Bartl, Slavín, 1, 1965) a rychtářský rod Jakubovců (D. Lehotská, Bratislava, 3, 1967). Pracuje se na studiích rodu Erdődy, de Pauly a Grasalkovič. Městské prostředí sleduje studie o jeľšanských rodinách.

Sfragistika. Pečeť se považuje za jeden z nejpřiznačnějších znaku listinných a tak i na Slovensku sfragistika uvědoměle vyvíjí svou literární činnost, sledující součinnost s heraldikou. Několik pozoruhodných studií uveřejnil již zmíněný autor herald. a sfrag. části příručky, J. Novák v práci Obsahová náplň obecných erbu a pečeti (Historická Studie, 11, 1966) dále o pečetích a erbech se zeměd. tematikou a j., o bratislavské městské pečetě (Sbor. FFUK - Historica, 15, 1964) a pod. Marián Klapit pojednává o 49 pečetích obcí Žilinska (Vlastivědný Zborník Povážia 10, 1970), Ivan Chalupecký o stočtyřech pečetích šestnácti spišských měst. Oblíbenou zájmovostku středověku, kosmogram v nejstarším pečetním znaku města Trnavy podrobil prof. Petr Horváth matematicko-astronomické analýze (Záp. Slovensko, 1, 1973) atp.

Heraldika na Slovensku prodělala v tomto údobí velký rozvoj, díky značné popularitě u veřejnosti. To jí ovšem přináší kromě příznivých, také záporné důsledky. Takto vyvolaná zvýšená tvůrčí činnost pracovníků v heraldice se projevuje v značné publikační činnosti. Studie Jos. Nováka o vzniku měst. erbu na Slovensku (Zborník FFUK - Historica, 14, 1963) a j. daly podnět ke známé monografii Slovenské městské a obecné erby (1. vyd. Bratislava 1967, II. vyd. Martin 1972). V rukopise zatím zůstávají evidenční práce J. Klíče z let 1972, Magd. Vyhánkové z r. 1974 a Antonie Odnogové práce o rodových armálesech bytečských z r. 1973. Ty svým moderním pojetím a poukazy na vlastnické vztahy palácu a j. naznačují budoucí cestu tohoto oboru. Při Ministerstvu vnitra SSR byla ustavena komise pro kontrolu a tvorbu nových znaků měst a obcí.

Z uvedeného je zřejmé, že srovnání s poměry u nás nevyzní pro nás nepříznivě. Zvláště, smíme-li mít pocit, že k úspěšnému rozvíjení genealogie, sfragistiky a heraldiky u nás přispěly svým nemalým podílem existence a výsledky práce dnešní naší GHS. Podobná sdružení na Slovensku dosud nemají, ale přejeme jim, aby nás co nejdříve předstihli.

LITERATURA

Mária Tischlerová STREDOVEKÝ RICHTÁR HANNIS HEBENSTREYT v Košiciach. Zborník Filozofickej fakulty University Komenského - historica. Roč. XXVI, Bratislava 1975, str. 51 - 75, něm. resumé a 8. obr.

Hlavní náplní studie bylo, jak napovídá název, postižení mnohostranné činnosti Hebenstreya. Pro heraldiky je však nejzajímavější ta část práce, která ukazuje podíl rychtáře při zrodu erbovní listiny pro město Košice z r. 1423. Iniciativa, kterou Hebenstreyt vyvinul byla natolik významná, že na listině byl vymalován i erb jeho. Toto vysvětlení, které autorka předkládá, je zřejmě pravděpodobnější než názory jiných autorů, kteří viděli v Hebenstreytovi malíře erbovní miniatury. Tischlerová ukázala také podobné okolnosti, které vedly k umístění znaku rychtáře Leonarda na erbovní listinu pro město Bardějov v r. 1453. Zde byl ovšem případ košický předlohou.

Že jsou dochované prameny, odhalující jednání kolem erbovních listin mezi příjemcem a panovníkem, důležitou oporou při heraldickém bádání, ukázala autorka na příkladu Bratislavy. Rozborem dochovaných zpráv a některých vnějších znaků listiny, došla k novým poznatkům o erbovním privilegii krále Zikmunda z r. 1436, které bylo vydáno ve dvou exemplářích 8. a 9. července. Domnívá se, že miniatury mohly vzniknout ve Vídni a u listiny z 9. července došla k závěru, že k miniatuře byl druhotně dopsán text.

Víme, že některé listiny, u nichž bylo vynecháno pro miniaturu místo a pak k jejímu dokreslení z nějakých příčin nedošlo a místo zůstalo prázdné, svědčí spíše pro postup opačný. Že druhotné dokreslování erbů bylo častější, přiznává i Tischlerová a tento postup zřejmě odpovídal i technickým možnostem kanceláře. Dostupné reprodukcce ovšem nedovolují přezkoušet autorčiny závěry. Je však zřejmé, že autorčin závěr by se mohl uplatnit u těch listin, kde nacházíme drobné odchylky v umístění a kresbě miniatury. Význam zkoumání erbovních miniatur vynikne zvláště při sledování otázky právní závaznosti těchto vyobrazení, u nichž musíme předpokládat určitou iniciativu příjemce.

Studie M. Tischlerové má své těžiště v sledování podílu jednoho rychtáře na utváření právního postavení města Košic. Její heraldický exkurs, který přináší nové otázky i jejich řešení, jež prověří další studium, přesahuje však tento rámec už i tím, že se dotýká otázek heraldiky konce lucemburského období, kdy mělo erbovnictví široký mezinárodní rámec.

Tomáš Krejčík

Béla Popovics: A magyar városok címerei. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvtáradó 1975, 256 s., 160 Ft. - Kniha, jež obsahuje 80 barevných znaků maďarských měst, je zatím ojedinělou prací o maďarské komunální heraldice za posledních třicet let. Byla vydána k třicátému výročí osvobození Maďarska sovětskou armádou. Z úvodu se dovídáme, že práce sledovala několik cílů. Kromě seznámení se všemi platnými městskými znaky se snažila ukázat mohutný rozvoj maďarských měst za uplynulé třicetiletí. Vydání této knihy si v neposlední řadě vynutil rozvoj turistiky. Bohužel články, které doprovázejí znaky se týkají pouze historie a současného rozvoje maďarských měst a tak se čtenář nedoví základní informace o uvedených znacích. V knize jsou některé ukázky moderní heraldické tvorby, avšak mnohé jsou zastíněny neznalostí heraldických pravidel a nedostatkem heraldického vkusu. Jednou ze základních chyb je odstranění

esenciální části znaku, kterou je štít, jak to vidíme u znaku Debreczenu, Nagykanizsy. Znamení Pecse a Orosházy je sice ve štítu, ale ten je nahoře zubatý, neboť zde tvůrci znaku nepochopili funkci hradební korunky a ztotožnili ji s tvarem štítu. Další rozšířenou chybou soudobé heraldické tvorby je tvrzení, že znaky mohou obsahovat přírodní zvláštnosti nebo významné stavební památky. Tento názor je také opakován v úvodu této knížky. Z tohoto důvodu neheraldicky působí znaky Dunaúvárosu a Szombathely. Také v nových znacích je velmi často porušována zásada barva na kov a obráceně. Samotné kresby znaku ukazují opodstatněnost této zásady. Tvůrcové znaku zde cítili jejich barevnou nevyváženost a snažili se ji napravit pomocí kontur, čímž se ovšem neheraldičnost znaku jen prohloubila. Také ne vždy se tvůrcem podařilo skloubit symboly sociálně-historické přítomnosti se starými historickými znaky. V některých znacích je spojení historického znamení a hvězdy zcela nevhodné, jako např. ve znaku Kiskőrösu nebo Veszprému, kde je hvězda nad rytířem na koni, nebo ve znaku Kalocsy, kde je hvězda umístěna mezi dvěma čápy. Domnívám se, že pokud nelze nové symboly se starými vhodně spojit, jako např. ve znaku Budapešti, Dombóváru, Jászberény, Mohácsé, je nejlepší postavit hvězdu na štít historického znaku. Takovým způsobem je dobře vyřešen znak Békéscsaby. Je také třeba varovat před častým používáním symbolů, které způsobují určitou šedost heraldiky, jako jsou např. ozubená kola. Lepší je nahrazovat obecné symboly průmyslu a zemědělství speciálními symboly těchto odvětví, a využít např. starých cechovních znamení nebo charakteristických výrobků. U mnohých znaku maďarských měst nacházíme tímto způsobem vytvořené znaky. Závěrem dodávám, že i v Maďarsku se snaží uvedené chyby odstranit, o čemž svědčí nová právní úprava tvorby a používání znaku. V roce 1974 byla zde vytvořena komise pro otázky městských znaku a lze doufat, že tato komise, složená z odborníků napomůže zdravému rozvoji maďarské městské heraldiky.

J. Bílý

Juraj Fojtík: Městské a obecné pečate trenčianskej župy, Bratislava Slovenská archívna správa 1974, 300 s., 71 tb., 45 Kčs. Přestože se jedná o práci se sfragistickým zaměřením, je současně významným pramenem pro poznání slovenské komunální heraldiky. Svým způsobem dotváří, zpřesňuje a opravuje Novákovu knihu Slovenské městské a obecné erby. Tím, že autor svou práci omezil na oblast trenčianské župy, měl daleko větší možnost se věnovat archívnímu pátrání a přinést množství nových poznatků. Kniha je svým obsahem rozdělena na část obecnou, kde si autor všímá vývoje sfragistiky všeobecně i specifík vymezené oblasti a na část speciální, kde jsou nejprve popsány pečate měst a městeček a ostatní pečate obcí. Obrazová příloha dobře dokumentuje celou práci. Kniha má také rozsáhlý informační aparát a to rejstříky místní a podle obsahové náplně pečate i statistické přehledy. Chybí pouze mapka trenčianské župy, která by zvláště čtenáři z českých zemí hodně pomohla. Knihu možno objednat na adrese: Slov. arch. správa, Bratislava, 801 00 Krížkova 5.

J. Bílý

PÁTRÁ SE PO

Prosím o zprávu, zda některému členu GHSP není znám někdo, kdo se zabývá rodkmenem ČAPKŮ. Za veškeré zprávy děkuje předem Jan J. Čapek, 170 00 Praha 7, Schirrhova 27.

Ozvou se potomci rodu jména PETRBOK ? Dle nejstaršího záznamu V. Kočky v Kronice Rakovnicka žil v Kublově u Zdic č. 9 Petr Bureš Petrbok v roce 1597. Soupis zpracovává Stanislav Petrbok, učitel, SPČ 405 01 Děčín III, Litoměřická 76. Telefon č. 47 87.

Z

Pečeti Martina Alše (ku str. 32)

Otiskujeme jako opravu obrázků z 2. sešitu 4. řady.
Vlepte na místo sítotiskových fotografií.

GH-LISTY

**Genealogické a heraldické společnosti v Praze.
Vydává ve volných lhůtách pro vnitřní potřebu
svých členů Genealogická a heraldická společnost v Praze,
150 00 Praha 5, Holečkova 7.**

Za věcnou správnost příspěvků odpovídají autoři.

Bezplatný odběr vázán na zaplacení ročního členského příspěvku.

Září 1976

Tiskly Východočeské tiskárny, n.p., provoz 07, Pardubice